Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 53 | 2019 | Nr. 1

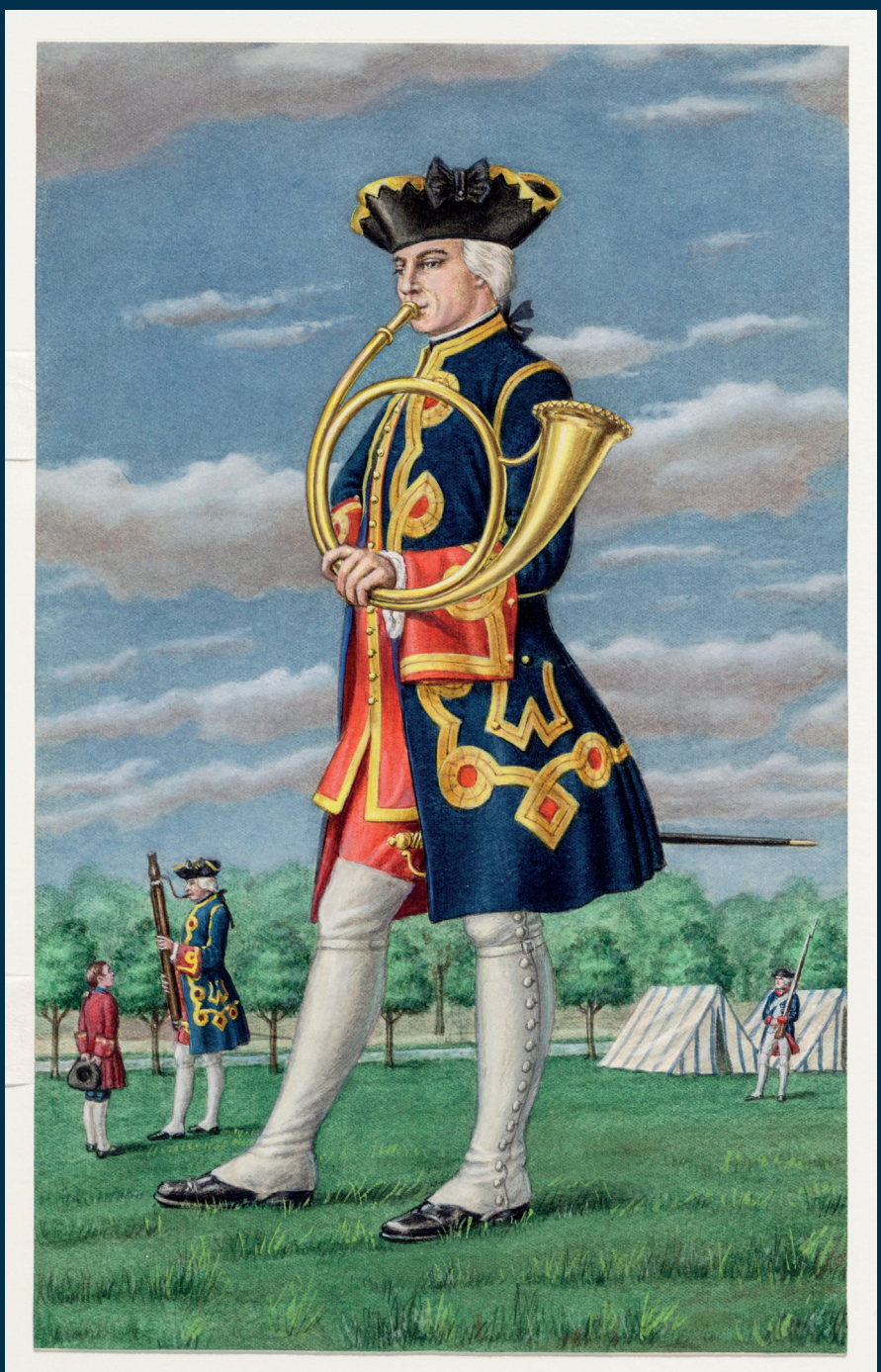

030032 Mars et Historia 2019.indd 1 14-03-19 16:10

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2019 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Drs. Liesbeth Brama

Voorwaarts marsmuziek! 4
Dr. Louis Ph. Sloos

Voetbal in een afwachtingsopstelling 14
Roger Rossmeisl

Hollandse kaapvaart in 1438 22
Ad van der Zee

Tot beetere omstandighedens 29
Martijn Wink

Boekbespreking 39
In de schaduw van de Javazee

Literatuursignaleringen 41

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Voorkant
Muzikant van de Hollandse Gardes in de achttiende eeuw. Tekening C.G. Boode, circa 1950.
Nationaal Militair Museum (NMM), Soesterberg.

Achterkant
Dominique Jacques de Eerens (1781-1840). Opperschildknaap of luitenant-kolonel van de Lijfwacht te Paard in klein tenue. Beschilderde snuifdoos van ivoor met goud uit 1810 vervaardigd door Johannes Hari (1772-1848).
NMM.

prijs los nr. € 12,50,-

030032 Mars et Historia 2019.indd 2 14-03-19 16:10

Van de voorzitter

Historici grijpen geboorte- en sterfjaren, jubileumvieringen en lustra meer dan eens aan om over een bepaald persoon of onderwerp te publiceren. Militair-historici vormen daarop geen uitzondering, getuige de publicatiegolf de afgelopen jaren over bijvoorbeeld de Slag bij Waterloo (200 jaar) en de Eerste Wereldoorlog (100 jaar). De komende twee jaar zal het onderwerp 75 jaar Bevrijding (1944-1945) de pennen in beweging brengen. Naast boeken en artikelen zullen ook aan het audiovisuele front activiteiten worden ontplooid. Mede door de ontwikkeling van fotografie en film heeft de twintigste eeuw ons een onmetelijke hoeveelheid historisch bronnenmateriaal nagelaten, waarmee we ons verleden kunnen laten "herleven" en beter kunnen doorgronden.

Trabantjes en Vopo's

Van nog recentere datum is de Koude Oorlog, een fascinerend fenomeen dat het doen en laten van de Nederlandse krijgsmacht ruim 40 jaar achtereen in hoge mate heeft bepaald. Nagenoeg de gehele opbouw van de naoorlogse krijgsmacht stond in het teken van de confrontatie tussen het "vrije Westen" en het "Oostblok". Nederland behoorde in april 1949 tot de twaalf *Founding Fathers* van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, de NAVO, die primair tot doel had in bondgenootschappelijk verband het hoofd te bieden aan de militaire dreiging die uitging van de Sovjet-Unie. Ter voorkoming van een Derde Wereldoorlog tuigde Nederland in samenwerking met zijn bondgenoten een modern defensieapparaat op dat de beschikking had over zowel conventionele als nucleaire afschrikkingsmiddelen en de daarbij behorende militaire infrastructuur. In Nederland maar ook in de Bondsrepubliek Duitsland (het toenmalige West-Duitsland) dienden in de loop der jaren vele tienduizenden Nederlandse beroepsmilitairen en dienstplichtigen met als voornaamste doel te voorkomen dat de Koude Oorlog zou veranderden in een "hete". De Koude Oorlog heeft – zeer zeker voor de militair-historisch geïnteresseerden – talloze intrigerende sporen nagelaten. Alleen al een droge opsomming van de stoffelijke militaire erfenis van de Koude Oorlog in Nederland zou menige pagina vergen.

30 jaar geleden, op 9 november 1989, viel de Berlijnse Muur, een gebeurtenis die de eenwording van Duitsland en het einde van het Warschaupact en de Sovjet-Unie inluidde. De emotionerende beelden van de drommen opgetogen Oost-Duitsers die in hun Trabantjes ongehinderd West-Berlijn binnenreden, staan mij nog helder voor de geest. Amper tien jaar daarvoor had ik als scholier met mijn klasgenoten een studiereis naar Berlijn gemaakt en was daar getuige van de letterlijk in beton gegoten werkelijkheid die Oost- en West-Berlijn scheidde. De eindeloos grauwe Muur met zijn con-

Berlijn met op de voorgrond een gedeelte van de Berlijnse Muur, circa 1970.
Foto Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH)"

030032 Mars et Historia 2019.indd 1 14-03-19 16:10

De Berlijnse muur en een waarschuwingsbord voor het verlaten van de Amerikaanse sector in de buurt van controlepost "Checkpoint Charlie".
Foto NIMH.

certina's, Spaanse ruiters en strook niemandsland, de uitkijktorens met bewapende Vopo's, de controlepost *Checkpoint Charlie*, de monumentjes die herinnerden aan mislukte vluchtpogingen van onfortuinlijke Oost-Duitsers die de communistische heilstaat trachtten te ontkomen, dat alles maakte een onuitwisbare indruk op mij.

Heilige huisjes

De gevolgen van de val van de Berlijnse Muur voor de Nederlandse krijgsmacht waren meer dan ingrijpend. Het wegvallen van de dreiging uit het Oosten dwong de NAVO tot een algehele militair-strategische heroriëntatie. De Russen en hun voormalige satellietstaten waren niet langer in staat een grootscheepse aanval op het West-Europese territorium te ondernemen. Na 1989 maakten in Nederland opeenvolgende kabinetten flink werk van het innen van het vredesdividend, wat in de praktijk vooral jarenlang bezuinigen op de Defensiebegroting impliceerde. Weinig heilige huisjes bleven daarbij gespaard. Een eenvoudige vergelijking van de materiële omvang van de Nederlandse krijgsmacht eind jaren tachtig met de huidige sterkte spreekt boekdelen: de Koninklijke Marine leverde niet alleen al haar maritieme patrouillevliegtuigen in, maar moest ook 16 van haar 22 fregatten en 20 van haar 26 mijnenbestrijdingsvaartuigen uit de vaart nemen, de Koninklijke Landmacht moest meer dan 900 tanks en honderden stukken artillerie uit het veld nemen en de Koninklijke Luchtmacht trok al haar batterijen Geleide Wapens terug uit Duitsland en zou het aantal F16-jachtvliegtuigen terugbrengen van 200 naar 60.
Rigoureus was ook de personele inkrimping van de krijgsmacht, die gepaard ging met de opschorting van de dienstplicht. De fors gedecimeerde, louter uit vrijwillig dienende militairen bestaande hedendaagse krijgsmacht kreeg andere taken en ging deelnemen aan een bijna eindeloze reeks internationale missies (ver) buiten het vertrouwde NAVO-territoir. Vanuit militair-historisch perspectief vormt de val van de Berlijnse muur een kantelpunt dat zijn weerga in de contemporaine geschiedenis niet kent.
Het is toe te juichen dat de periode van de Koude Oorlog zich in een toenemende belangstelling mag verheugen. Het is niet alleen een boeiend maar ook buitengewoon leerzaam tijdvak uit onze geschiedenis. In het Nationaal Militair Museum is dit jaar – tot begin september – de tijdelijke tentoonstelling *Als de Russen komen* te bewonderen, waarin de bezoeker aan de hand van nieuwsflitsen, bijzondere bruiklenen, iconische muziek- en filmfragmenten en een heuse "atoombeleving" een indringend beeld van de Koude Oorlog krijgt voorgeschoteld. Gaat dat zien!

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter

030032 Mars et Historia 2019.indd 2 14-03-19 16:10

Redactioneel

De eerste uitgave van *Mars et Historia* ligt alweer voor u. Komend jaar vieren we een aantal belangrijke (militair-) historische gebeurtenissen waar u de komende maanden ongetwijfeld van gaat horen. Allereerst zal in 2019-2020 op een aantal momenten stil worden gestaan bij het einde van de Tweede Wereldoorlog. Dit jaar, en het komende jaar, vieren we 75 jaar Bevrijding. Op 12 september 1944 staken Amerikaanse eenheden als eerste geallieerde troepen de Nederlandse grens over en werd Zuid-Limburg bevrijd. Daarna rukten in het najaar van 1944 ook Canadese, Britse en Poolse troepen gestaag op vanuit het zuiden van Nederland. Uiteindelijk zou het tot mei 1945 duren voordat heel Nederland bevrijd was. In augustus dit jaar zal het startschot gegeven worden voor de viering van 75 jaar Bevrijding.

Een andere, niet-militaire maar wel historische, gebeurtenis die ook in 2019 gevierd gaat worden, is de invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht 100 jaar geleden. Na de openstelling in 1917 van het algemeen kiesrecht voor mannen (vanaf 25 jaar) kregen in 1919 ook vrouwen een politieke stem. Verspreid over het land zal hier op verschillende manieren bij stil gestaan worden. Maar terug naar de militair-historische agenda. Graag wil ik uw aandacht vragen voor de Mars-themadag. Op 18 mei 2019 organiseert het bestuur een informatieve en sportieve bijeenkomst met als onderwerp de archeologische sporen in het landschap van ons militair-historisch verleden. U herinnert zich vast het artikel in het derde nummer van 2018 van Jan Roymans over de sporen van een veldkamp en legeroefeningen bij Rijen uit de periode 1831-1838. Op 18 mei zal er een lezing over dit onderwerp gehouden worden. Aansluitend maken wij dan een wandeling langs deze sporen in het landschap. Het bestuur hoopt op een grote opkomst en heet u van harte welkom! Ingesloten bij deze *Mars* treft u de uitnodiging aan met meer informatie.

Voor u ligt een zeer gevarieerd blad. Zowel in onderwerp als in tijdsperiode heeft de redactie weer een actueel en verfrissend nummer samengesteld. Op 15 januari werd in het Nationaal Militair Museum in Soesterberg de tentoonstelling *Voorwaarts Marsmuziek*! geopend. Dit ter ere van het feit dat 200 jaar geleden de basis werd gelegd voor de militaire muziek van de krijgsmacht. Bestuurslid en redacteur Louis Sloos schreef voor ons blad een luisterrijk artikel over de betekenis van muziek voor de krijgsmacht. Het nodigt uit tot een bezoek aan de gelijknamige tentoonstelling. Een artikel van een heel andere orde is het stuk van Roger Rossmeisl over de ontwikkeling van het Nederlandse voetbal tijdens de Eerste Wereldoorlog. Op vlotte wijze weet hij voor het voetlicht te brengen hoe in Nederland geïnterneerde Britse militairen een stempel drukten op de ontwikkeling van het Nederlandse voetbal. Verder neemt Ad van der Zee ons mee terug naar de late middeleeuwen. Hij verhaalt over de kaperoorlogen op zee tussen de Hollandse en Noord-Duitse Hanzesteden. Een volgende sprong in de tijd brengt ons tot slot in het Koninkrijk Holland (1806-1810). In een gedegen artikel belicht Martijn Wink de geschiedenis van de garde-eenheid Lijfwacht te Paard, de persoonlijke lijfwacht van koning Lodewijk Napoleon. Deze eenheid bestond slechts negen maanden, maar kan bogen op een bijzondere nalatenschap van exclusieve uniformen. Uniformliefhebbers kunnen hier hun hart ophalen. Tot slot heeft Leon Homburg voor ons het boek van Theo Doorman, *In de schaduw van de Javazee. Brieven van viceadmiraal Pieter Koenraad naar bevrijd Nederland* gelezen. Zijn boekrecensie schetst het beeld van het voormalige Nederlands-Indië en de roerige periode van de Japanse bezetting en de Bersiap.

Ik wens u veel leesplezier toe!

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

030032 Mars et Historia 2019.indd 3 14-03-19 16:10

Voorwaarts marsmuziek![1]

200 jaar militaire muziek in Nederland, en oudere klanken

Dr. Louis Ph. Sloos

Militaire muziek bestaat zolang er legers zijn, zo wordt vaak gezegd. Zeker is dat al in de Oudheid blaas- en slaginstrumenten op het slagveld werden gebruikt om door middel van signalen bevelen mee te kunnen overbrengen over langere afstanden. Vervolgens werden geluidssignalen ook buiten het slagveld, tijdens exercities en manoeuvres gebruikt om commando's mee te geven, en ontstond marsmuziek. De Ottomanen beschikten al in de veertiende eeuw over militaire muziekkorpsen, zij het met een beperkt instrumentarium. Zolang de muziek als centrum van de strijd speelde vochten de Ottomanen door. Zweeg de muziek, dan werd dat beschouwd als een teken van het staken van de strijd en de terugtocht of van vernietiging, en was de strijd voorbij. Dit gebruik, dat overigens al door de kruisvaarders uit het Midden-Oosten werd geïmporteerd, namen de Europese legers vanaf het einde van de zestiende eeuw over. Ook diverse instrumenten van de Turken vonden in West-Europa ingang, zoals de grote trom en kleine trom,[2] pauken of keteltrommen, bekkens of cimbalen, de schellenboom en de triangel .
Marsmuziek ontstond waarschijnlijk rond 1600 in Duitsland terwijl in Frankrijk tijdens de regering van Lodewijk XIV het regimentmuziekkorps zijn oorsprong vond. Eind zeventiende eeuw beschikten ook Nederlandse regimentscommandanten graag over een eigen mars. In de tweede helft van die eeuw waren zij al begonnen met het aanstellen van muzikanten, die tezamen met de tamboers, veelal jonge jongens, en de trompetters kleine orkesten vormden.
Frankrijk oefende in de periode 1789-1815 grote blijvende invloed uit op de Europese militaire muziek. Dit gold niet in de laatste plaats voor Nederland in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813). De belangrijkste verandering in deze periode betrof het ontstaan van het echte blaasorkest door de introductie van het harmonieorkest, dat wil zeggen: koperblazers, slagwerkers én houtblazers. Ook de muziek veranderde, deze ging meer militair klinken en het marstempo ging omhoog. Terwijl dit eind zeventiende eeuw op 60 passen per minuut lag, bereikte dit onder Napoleon uiteindelijk 108 passen, waarmee de snelheid van de legers aanzienlijk werd verhoogd. De militaire muziek werd hierdoor tegelijkertijd belangrijker. Dit laatste uitte zich weer in de fraaie uitmonstering van de muzikanten en de aanstelling van betere musici. Als onderdeel van de Franse invloed werd in Nederland ook de Turkse muziek geïntroduceerd. Een bekend overblijfsel hiervan is de zogeheten schellenboom, een van oorsprong Turks instrument dat door confrontaties tussen het Ottomaanse Rijk en het Westen werd verspreid. In 1901 schonk koningin Emma twee schellenbomen aan de Koninklijke Militaire Kapel die bij speciale gelegenheden in de voorste gelederen worden meegevoerd.

Ook Nederland drukte zijn stempel op de militaire muziek. Zo heeft bijna iedereen gehoord van het signaal *Taptoe* dat op 4 mei, tijdens Dodenherdenking, om 20.00 uur op een signaalhoorn of een trompet wordt gespeeld om de twee minuten stilte mee in te luiden. Het signaal *Taptoe* geniet met name hierdoor grote bekendheid en heeft een bijzondere betekenis gekregen, zowel binnen als buiten de krijgsmacht. Het signaal wordt ook ten gehore gebracht bij herdenkingen en begrafenissen met militaire eer en ter afsluiting van een taptoe.
Oorspronkelijk werd het signaal *Taptoe* geslagen op de trom of geblazen op de pijperfluit, trompet of hoorn. Het signaal is rond 1600 ontstaan als een bevel tot retraite (afmars/terugtocht). De componist ervan is onbekend. De titel van het signaal zou zijn afgeleid van de oud-Nederlandse zin: 'Doe den tap toe', oftewel sluit de tap. In garnizoenssteden werd 's avonds namelijk dit signaal gebruikt om eigenaren van kroegen en herbergen duidelijk te maken dat ze geen drank meer aan de militairen mochten schenken, waarbij de

[1] Dit artikel is gebaseerd op het onderzoek voor de tentoonstelling *Voorwaarts marsmuziek* in het Nationaal Militair Museum te Soesterberg, te zien van 15 januari (opening op 14 januari door de minister van Defensie) tot en met 29 september 2019.

[2] "Kleine trom" is tegenwoordig synoniem voor platte snaartrom, die wordt hier niet bedoeld.

030032 Mars et Historia 2019.indd 4 14-03-19 16:10

Nederlands militair muziekkorps tijdens het Koninkrijk Holland (1806-1810). Tekening W.C. Staring, 1865-1916. Nationaal Militair Museum (NMM).

patrouillecommandanten riepen: 'Doe den tap toe.' De woorden retraite en taptoe werden spoedig door elkaar gebruikt. Zo luidt een order uit 1721: 'De retraite of taptoe sal geslaagen worden, 's winters avonds ten agten, en des somers ten neegen uren.' De Britse variant van de *Taptoe*, de *Last Post*, lijkt sterk op het Nederlandse signaal. De *Last Post* zou dan ook in de zeventiende eeuw door Engelse militairen die in Nederland gelegerd waren zijn afgeluisterd. In de Verenigde Staten wordt een vergelijkbaar stuk gebruikt, de *Taps*. Deze stukken bestaan alle drie geheel uit natuurnoten, waardoor ze gespeeld kunnen worden op blaasinstrumenten zonder ventielen.

Marsen en signalen

Toen in 1814 de Koninklijke Landmacht werd opgericht, was militaire muziek dus al een belangrijk en onmisbaar aspect van het krijgswezen geworden. De Duits-Nederlandse musicus Jacob Rauscher (1771-1834) in Amsterdam kreeg dan ook de opdracht om instructies samen te stellen met signalen voor het nieuwe leger van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Bij de vloot, waar men als vanouds beschikte over de tamboers en pijpers, veranderde niet veel. De landmacht daarentegen kreeg drie instructies: marsen en signalen voor de tamboers en pijpers, dito voor de halvemaanblazers van de jagers en signalen voor de trompetters van de cavalerie. De trom, fluit, halvemaan en trompet waren dus officieel de eerste mars- en signaalinstrumenten van het Nederlandse leger sinds 1814. De halvemaan werd vanaf omstreeks 1795 in Nederland in gebruik genomen bij zowel het leger als de vloot en vond in 1814 opnieuw ingang bij de landmacht. In 1818 werd dit instrument echter afgeschaft en vervangen door de bugelhoorn.

De Zwitsers zouden als eerste reeds in de vijftiende eeuw in militaire context de trom en de pijperfluit hebben gecombineerd. Aangezien Zwitserse militairen door heel Europa dienden als huurlingen verspreidde het inmiddels bekende militaire fenomeen "tamboers en pijpers" zich vlot. In Nederland voerden de mariniers in 1699 de eerste pijpers in nadat ze in 1665 de eerste

030032 Mars et Historia 2019.indd 5 14-03-19 16:10

Pijper, hoornblazer en tamboer van de Koninklijke Landmacht omstreeks 1823. Deze prent is uit een overgangsperiode, toen de hoorn al was ingevoerd naast de fluit. De pijper beschikte overigens over drie fluiten in verschillende stemming. De grootste fluit, in A stemming, werd gebruikt voor het spelen van treurmuziek, de fluit in Des voor het spelen van signalen en marsmuziek en de fluit in C was voor het vertier. Handgekleurde gravure van D. Sluyter naar B.J. van Hove, 1823.
NMM.

tamboers in dienst hadden genomen. De Tamboers en Pijpers van het Korps Mariniers bestaan nog steeds en zijn tevens de enige muzikanten binnen de krijgsmacht die daadwerkelijk militair zijn. De pijper werd in 1827 bij de landmacht afgeschaft. Alleen bij de marine bleven zij gehandhaafd. Bij de landmacht werden ze vervangen door hoornblazers, die speelden op de uit Frankrijk overgenomen bugelhoorn, een klaroen in Bes. Dit instrument werd in 1870 vervangen door de saxhoorn, die in 1881 werd verruild voor de signaalhoorn, naar een Belgisch model. Deze signaalhoorn bleef tot 1940 in gebruik en staat ook bekend onder de naam klaroen.

Hoogtijdagen van de Nederlandse militaire muziek

In 1818 kregen alle Nederlandse infanteriekorpsen (zeventien bataljons) vervolgens ook een eigen muziekkorps, dat werd ondergebracht bij de staf en daarom ook wel stafmuziek werd genoemd. De traditie van de stafmuziek van het 1e Bataljon leeft vandaag de dag nog voort. Hier stamde namelijk de voormalige Johan Willem Friso Kapel van af, waarvan de traditie wordt voortgezet door de in 2005 opgerichte Koninklijke Militaire Kapel Johan Willem Friso. Dit is de aanleiding voor Defensie om in 2019 uitgebreid stil te staan bij het thema "200 jaar militaire muziek in het Koninkrijk".
Terwijl vanaf 1819 voor de infanterie muzikanten geworven werden die samen met de tamboers, pijpers en hoornblazers orkesten vormden, waren bij de cavalerie tot 1823 de trompetters de enige muzikanten. Zij vervulden in de eerste plaats een militaire rol. In 1824 werd ook voor de cavalerie een orkestbezetting vastgesteld van ruwweg 20 muzikanten. Tot 1830 ontstonden 20 muziekkorpsen bij de inmiddels 18 regimenten infanterie, de in 1829 opgerichte regimenten Grenadiers en Jagers en bij de 1e, 2e en 9e Afdeling Kurassiers, de regimenten Lichte Dragonders no. 4 en 5, de regimenten Huzaren no. 6 en 8 en de Rijdende Artillerie. In totaal waren er nu dus 28 muziekkorpsen!

Militaire muziek in de tropen

De Nederlandse infanterie in voormalig Nederlands-Indië beschikte eerder over een muziekkorps dan in Nederland. Al in 1814 werd namelijk een kleine kapel opgericht met een Duitse kapelmeester die werd ingedeeld bij het 5e Regiment Infanterie Oost Indië en in 1815 naar Java vertrok. In West-Indië werd in 1825 in Suriname de militaire muziek geïntroduceerd toen het Korps Muzikanten West Indië werd opgericht. Anders dan in Oost-Indië het geval was bestond het Korps Muzikanten West Indië grotendeels uit Surinamers. In 1868 ontstonden de Troepenmacht in Suriname (TRIS) en de Troepenmacht in Curaçao. De TRIS kreeg een muziekkorps, bekend als de TRIS-kapel. In 1975 werd de TRIS opgeheven. De exotisch geüniformeerde en daardoor fotogenieke TRIS-kapel genoot grote populariteit in Nederland door op te treden op de Taptoe. De kapel had natuurlijk ook een heel eigen klank.

Een toontje lager

Na de Belgische Opstand (1830-1831) en de nasleep daarvan, volgde in 1843 als gevolg van geldtekort een grote sanering van de militaire muziek. Alle muziekkorpsen werden opgeheven, alleen de Grenadiers en Jagers, die inmiddels waren samengevoegd tot één regiment, behielden een muziekkorps, en bij de vloot bleef een muziekkorps bestaan. Omdat de opheffing van de vele muziekkorpsen als een groot gemis werd beschouwd werd er volop geïmproviseerd door bij de

030032 Mars et Historia 2019.indd 6 14-03-19 16:10

Tamboer en pijper (geheel links) van het Korps Mariniers in nagemaakte uniformen uit 1815, foto 1925.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag (NIMH).

infanterie de hoornblazers en bij de cavalerie de trompetters, die nog wel bestonden vanwege hun zuiver militaire functie, samen te voegen en muziekkorpsen te formeren. Zo ontstonden bij de infanterie orkesten onder de naam hoornblazerskorpsen en bij de cavalerie trompetterkorpsen. Ook de Rijdende Artillerie kreeg een trompetterkorps. Zo kon in 1847 weer gesproken worden van militaire muziek. In 1864 ontstond zo onder andere ook de Marine Kapel, de latere Marinierskapel, die nog altijd bestaat.

Koninklijke Militaire Kapel

Tijdens de periode van bezuinigingen op de militaire muziek in de jaren 1843-1875 en de geïmproviseerde muziekkorpsen, speelde het muziekkorps van het Regiment Grenadiers en Jagers, vanaf 1876 de Koninklijke Militaire Kapel, vrolijk door. Dit was blijven bestaan en had daardoor ook een veel hoger niveau dan de andere korpsen in die periode. Het korps van de Grenadiers en Jagers was immers officieel erkend en werd daarom ook ondersteund. Daarnaast beschikte zij over de zeer begaafde kapelmeester François Dunkler sr. (1779-1861), die na zijn pensioen in 1849 werd opgevolgd door zijn zoon François Dunkler jr. (1816-1878).

Toen in 1819 opeens zeventien muziekkorpsen voor de infanterie moesten worden opgericht, viel het niet mee om daarvoor de benodigde muzikanten te werven. Veel van hen moesten daarom uit het buitenland worden gehaald, vooral uit Duitsland. Dit laatste gold ook voor François Dunkler sr., die grote bekendheid verwierf met zijn bekende mars *Turf in je ransel.* Hij trad in 1819 als kapelmeester in dienst bij het latere 11e Regiment Infanterie. In 1829 werd Dunkler, die zeven instrumenten bespeelde, door prins Frederik naar Den Haag gehaald om een muziekkorps op te richten voor het regiment Grenadiers, de latere Koninklijke Militaire Kapel. Maar weinig mensen zullen zich realiseren dat *Turf in je ransel*, Nederlands bekendste militaire mars, is geschreven door een Duitser.

Er zit weer muziek in

Vanaf 1875 onderging de Nederlandse militaire muziek een nieuwe opleving. In feite keerde men terug naar de situatie van voor 1843. In de tussenliggende periode was telkens opnieuw discussie ontstaan over het belang van militaire muziek, totdat in 1875 de knoop werd doorgehakt. Men was van mening dat de muziek een positieve invloed zou hebben op de gemoedstoestand van de troepen, de verstandhouding tussen

030032 Mars et Historia 2019.indd 7 14-03-19 16:10

François Dunkler sr. (1779-1861) afgebeeld op bladmuziek van de Grenadiersmars *Turf in je Ransel*, circa 1849.
NMM.

Een gemotoriseerde paukenist van de Huzaren-Motorrijder, 1938-1940.
NMM.

militairen en burgers verbeterde en kon dienen voor de werving van militairen. In 1905 werd het hoogtepunt bereikt wat het aantal korpsen betreft. Het werden er zelfs te veel, waardoor er weer bezuinigd moest worden. Dit keer werd echter niet gesneden in het aantal korpsen, maar in de bezetting daarvan. Harmonieorkesten kregen een fanfarebezetting, maar zonder slagwerkgroep. Het slagwerk kwam voor rekening van de tamboers van de regimenten. Deze situatie bleef vrijwel ongewijzigd tot de Tweede Wereldoorlog.

Nadat in 1894 de fiets was geïntroduceerd in het Nederlandse leger, ontstond zelfs een muziekkorps op de fiets, een unicum in de wereld. Toen in 1924 het Regiment Wielrijders werd opgericht ging dit muziekkorps daar deel van uitmaken. Regiment en muziekkorps hebben bestaan tot 1940. Na de Tweede Wereldoorlog is dit bijzondere muziekkorps nieuw leven ingeblazen en vandaag de dag wordt de traditie ervan voortgezet door de Fanfare "Bereden Wapens" van de Koninklijke Landmacht. Omdat een fietsend (militair) orkest nog steeds uniek is in de wereld wordt dit vaak gevraagd voor optredens in binnen- en buitenland. Vlak voor de bezetting kreeg het Nederlandse leger er op muziekgebied nog een curiosum bij. Toen vanaf 1938 in het kader van de modernisering van het Nederlandse leger huzaren werden voorzien van motoren in plaats van paarden, ontstonden twee regimenten huzaren-motorrijder. Tegelijkertijd werd een van de meest opmerkelijke muzikanten gecreëerd die de Nederlandse krijgsmacht ooit heeft gekend, een gemotoriseerde paukenist. Saillant detail hierbij is natuurlijk dat de pauk een oeroud en klassiek militair instrument was, dat nu op een wel heel moderne manier werd toegepast. Het Nederlandse leger beschikte van 1677 tot omstreeks 1760 over een kales of wagen voorzien van twee pauken, de zogeheten paukenwagen. Deze paukenwagen werd gebruikt om signalen mee te geven en om indruk te maken op de vijand.

Oorlogsklanken

Hoe diep militaire muziek geworteld is in de militaire traditie werd duidelijk tijdens de Duitse bezetting van Nederland. Hier klonk toen Duitse militaire muziek, maar die van Nederland leefde ook voort: in het Verenigd Koninkrijk. Nog voordat in januari 1941 in Engeland formeel de Koninklijke Nederlandse Brigade werd opgericht, met ingang van 26 augustus genaamd Prinses Irene Brigade, werd aldaar

030032 Mars et Historia 2019.indd 8 14-03-19 16:10

een muziekkapel samengesteld. Deze kapel, later genaamd Royal Netherlands Brigade Princess Irene Military Band, trok in de jaren 1941-1943 onder leiding van kapelmeester reserve 2e luitenant mr. M. de Groot heel het Verenigd Koninkrijk door om optredens te verzorgen. Er werden zelfs vier platen opgenomen onder het label van Vrij Nederland en vele radio-optredens verzorgd voor de BBC en Radio Oranje. Vanaf 1944 werden de muzikanten als gewondenverzorgers bij de troepen geplaatst.
In Duitsland en Polen werd door Nederlandse officieren in krijgsgevangenschap een vrijwel compleet symfonieorkest samengesteld. Dit gebeurde onder aanvoering van de musicus Coenraad Lodewijk Boer (1891-1984). Hij was in 1920 als reserveluitenant der infanterie benoemd tot kapelmeester van de Koninklijke Militaire Kapel en bracht dit orkest op hoog niveau en verwierf grote bekendheid. In 1930 wijzigde Boer zijn naam door de meisjesnaam van zijn moeder, Walther, ervoor te laten plaatsen. Ook werd hij bevorderd tot kapitein der Grenadiers. Nadat hij in 1938 promoveerde in de muziekwetenschappen noemde hij zich, formeel en conservatief als hij was, vervolgens steevast Dr. Walther Boer. In 1942 werd hij aangesteld als directeur van het Koninklijk Conservatorium in Den Haag. Hij volgde Sam Dresden (1881-1957) op die werd ontslagen omdat hij Joods was. In 1942 werd Walther Boer echter op zijn beurt als krijgsgevangene afgevoerd naar Duitsland en later naar Polen. Hij wist daar het moreel hoog te houden door gezamenlijke muziekuitvoeringen te organiseren. Walther Boer maakte hier meteen na aankomst in Neurenberg-Langwasser in mei 1942 werk van. Exact een jaar later waren al 50 concerten gegeven, waarvan de meeste in Stanislau, waar de officieren in augustus 1942 naartoe waren verplaatst. Direct na de bevrijding formeerde Walther Boer in Nederland weer de Koninklijke Militaire Kapel, terwijl de muziekkapel van de Irene Brigade ook present was om de bevrijding muzikaal te omlijsten. Walther Boer was van 1946-1963 Inspecteur der Militaire Muziek bij de Koninklijke Landmacht en Luchtmacht, een nieuwe functie waarover later meer, waarna hij de ere-rang kreeg van brigade-generaal titulair.

Wederopbouw en hernieuwde bloei

Terwijl de militaire muziek op het slagveld en in de kazerne voor het geven van bijvoorbeeld signalen na de Tweede Wereldoorlog vrijwel geheel verdween, was er sprake van een enorme groei van het aantal militaire muziekkorpsen in Nederland. Slechts vijf jaar na de bevrijding werd bij elk van de vier krijgsmachtdelen zoals we die nu kennen alweer muziek gemaakt, want naast de landmacht en de marine kreeg ook de luchtmacht in 1951 haar kapel, terwijl bij de marechaussee een van de circa 120 zogeheten tamboerkorpsen werd opgericht die toen ontstonden en tot begin jaren negentig actief waren.

Fanfare van het 3e Regiment Veldartillerie 1914-1918.
NMM.

030032 Mars et Historia 2019.indd 9 14-03-19 16:10

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de militaire muziek in een representatief onderdeel van de Nederlandse krijgsmacht. Door de intensieve internationale samenwerking moesten veel ceremoniële erewachten voor bezoekende staatshoofden muzikaal worden opgeluisterd en vonden veel representatieve buitenlandse optredens plaats. Ook het Koninklijk Huis werd een steeds belangrijkere opdrachtgever. Al snel bleek dat drie kapellen voor de gehele krijgsmacht, de Koninklijke Militaire Kapel, de Marinierskapel en de Johan Willem Friso Kapel, daardoor veel te weinig was. Niet alleen concertmuziek, die steeds moderner werd, maar ook marsmuziek – bij en voor de troepen – was nog altijd belangrijk. Om aan deze specifieke vraag te voldoen, werden vier fanfarekorpsen uit dienstplichtige muzikanten opgericht en ontstonden vele tamboerkorpsen. Deze "drumbands", zoals men ze in de praktijk noemde, werden gevormd uit de inmiddels overbodige tamboers en hoornblazers bij de troepen. Uiteindelijk ontstonden er hier maar liefst zo'n 120 van. Mede om de vele aanvragen voor optredens te organiseren werd in 1946 de Inspectie Militaire Muziek opgericht.

Publiekslieveling

Na de oorlog raakte militaire muziek in Nederland enorm in zwang bij het publiek en was dit tot begin jaren tachtig een populair genre. De kapellen waren geregeld op radio en televisie en er werden naar schatting ruim drie miljoen exemplaren van honderden verschillende ep's, lp's en singles met militaire muziek verkocht. De Marinierskapel was het meest productief en verkocht wereldwijd naar schatting vier miljoen exemplaren van zo'n 400 verschillende grammofoonplaten, cassettebandjes en cd's. De Kapel van de Koninklijke Luchtmacht kreeg een Edison, de Koninklijke Militaire Kapel en de Marinierskapel bezitten verschillende gouden platen en de Steelband van het Korps Mariniers een gouden cd. De enorme opgang van amateurmuziekverenigingen is ook te danken aan de populariteit van militaire muziek.
De introductie van de taptoe, een muzikale militaire show, in Nederland heeft hier ongetwijfeld sterk aan bijgedragen. Het idee daarvoor ontstond in 1952, toen de Koninklijke Militaire Kapel en het Tamboerkorps van de Grenadiers deelnamen aan de befaamde Edinburgh Military Tattoo. Nadat de deelnemers met enthousiaste verhalen in Nederland terugkeerden, werd het idee geboren om ook hier een dergelijk evenement op te zetten. Na een tweetal demonstraties was de minister overtuigd en ging in 1954 de Nationale Taptoe van start als Taptoe Delft, op de Grote Markt aldaar. Kort na het ontstaan van de Nationale Taptoe in 1954, waar traditionele militaire muziek werd gespeeld, besloot de Marinierskapel in 1956 plotseling de St. Louis Blues-

Strijkkwartet in Stanislau met geheel rechts kapitein dr. C.L. Walther Boer.
NMM.

030032 Mars et Historia 2019.indd 10 14-03-19 16:10

mars, jazzmuziek, op het programma te zetten en ook uit te voeren. Hierdoor ontstond een felle discussie tot op het hoogste niveau over welke muziek tijdens de taptoe op het programma mocht staan. De uitkomst hiervan was dat alleen marsmuziek, koralen en het volkslied gespeeld mochten worden. De taptoe was weliswaar vanaf het begin openbaar toegankelijk, maar diende in beginsel wel een militair karakter te hebben volgens de Nederlandse traditie. Tijdens de Taptoe Delft in augustus 1961 speelde de Luchtmachtkapel, opgericht in 1951, echter tegen alle afspraken in en buiten het programma om plotseling de swingmars *When the Saints*, waarmee een rel was geboren. Een maand later kreeg de directeur/dirigent van de Luchtmachtkapel, kapitein H.F.W. van Diepenbeek, uit handen van Wim Sonneveld toevallig een Edison uitgereikt voor de plaat *Marching Together* in de categorie Nederlands instrumentaal. Op de plaat waar de Luchtmachtkapel deze prestigieuze muziekprijs voor kreeg stond geen jazzmuziek, maar Wim Sonneveld zei naar aanleiding van de rel over dit genre: 'Ze zullen er vandaag of morgen toch aan moeten wennen. Maar het zal wel morgen zijn, want in Nederland komt alles pas 50 jaar later [...].' Terwijl Van Diepenbeek door het publiek op handen werd gedragen moesten hij en zijn kapel na het incident extra lessen in exercitie en militair recht volgen, maar uiteindelijk werd de soep niet zo heet gegeten want de opgelegde straf werd maar ten dele uitgevoerd.

Na 21 jaar werd de Nationale Taptoe van Delft verplaatst naar Breda, waar deze 29 jaar lang plaatsvond op onder meer het terrein van de Koninklijke Militaire Academie. Deze verplaatsing was het gevolg van het antimilitarisme dat in jaren zestig in Nederland opkwam. Maar dat was nog niet alles. Toenmalig minister van Defensie Henk Vredeling stelde als voorwaarde dat in het vervolg ook burgerkorpsen in de programmering zouden worden opgenomen, anders zou hij geen toestemming verlenen tot het houden van de Nationale Taptoe. Zo was er voor het eerst sprake van een civiel-militair taptoeprogramma. Spoedig daarna werden ook buitenlandse orkesten uitgenodigd. De NATO-taptoe die sinds 1958 plaatsvond in Arnhem werd helemaal afgeschaft. Als gevolg van de veranderde houding van het publiek verplaatsten optredens zich steeds meer van de openlucht naar concertzalen en theaters. In 2005 werd de taptoe ondergebracht in de Brabanthallen in Den Bosch en een jaar later in Ahoy te Rotterdam, het voorlopige eindstation tot nu toe. Inmiddels is de taptoe in Nederland een begrip en kan deze worden gerekend tot de top van de wereld. De kapellen ontwikkelden met hun vele publieke optredens voorts een voorbeeldfunctie voor de talrijke burger amateur harmonie- en fanfareorkesten en drumbands. Hiermee werd een sterke band ontwikkeld tussen de krijgsmacht en de samenleving die tot op de dag van vandaag voortduurt.

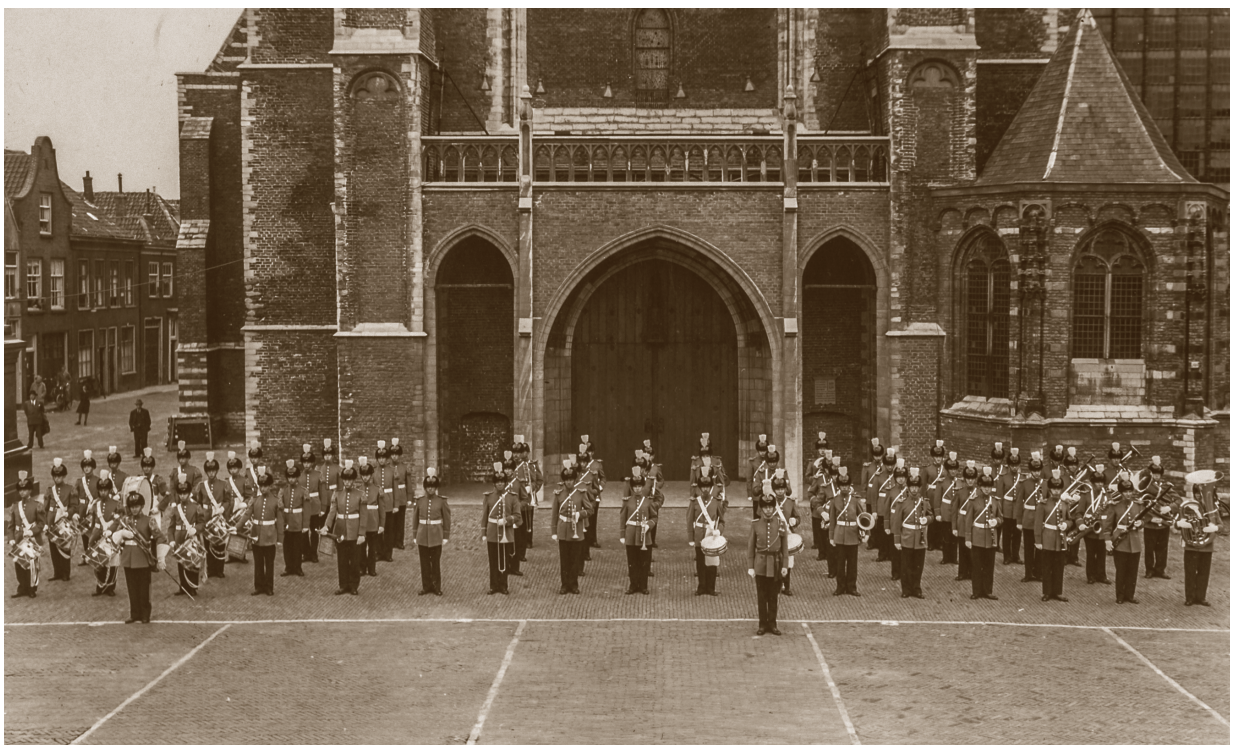

De Luchtmachtkapel, circa 1950.
NMM.

030032 Mars et Historia 2019.indd 11 14-03-19 16:10

Van ensemble tot groot ceremonieel

Militaire muziek speelt als vanouds een belangrijke rol bij gebeurtenissen van nationaal belang. Volgens Defensie dient de militaire muziek tegenwoordig zelfs in de eerste plaats dit nationaal belang. Dit gebeurt in allerlei vormen, waarvan kleine ensembles en groot ceremonieel de twee uitersten zijn. Ensembles van de verschillende krijgsmachtdelen spelen op bijvoorbeeld recepties en officiële ontvangsten. En bij belangrijke nationale gebeurtenissen kan de gehele muziekorganisatie van Defensie ingezet worden, wat heel ver teruggaat en ook moeilijk is weg te denken. Militaire muziek maakt een gebeurtenis immers vaak tot een ceremonie. Grote ceremonies met militaire muziek met een lange traditie zijn die rond het Koninklijk Huis en de voorloper daarvan, de stadhouderlijke familie, bijvoorbeeld bij huwelijken, inhuldigingen, begrafenissen enzovoorts. De laatste decennia hebben we hier ook moderne voorbeelden van gezien. Verder valt te denken aan Prinsjesdag en Dodenherdenking. Net als Prinsjesdag heeft Dodenherdenking, samen met Bevrijdingsdag, dus 4 en 5 mei, een voorloper in de vorm van Waterloodag, een nationale feestdag die heeft bestaan van 1816 tot 1941, waarbij 's morgens in de kerk werd herdacht en 's middags werd gefeest, een soort 4 en 5 mei, maar dan op één dag. Op Waterloodag was altijd sprake van veel militaire muziek en in belangrijke gedenkjaren werd groots uitgepakt. Een aparte vermelding verdient de Steelband van het Korps Mariniers. Steelbandmuziek komt oorspronkelijk uit het Caribisch gebied, maar door de aanwezigheid van mariniers op Aruba is deze muziek ook naar Nederland gekomen. Toen de toenmalige commandant van het Korps Mariniers, generaal-majoor der Mariniers A.M. Luijk, in 1969 een compleet steelbandinstrumentarium cadeau kreeg van de Arubaanse bevolking was de steelband van het Korps Mariniers een feit. Tien muzikanten van de Tamboers en Pijpers spelen in de band die optreedt op tropische feesten, tijdens evenementen en recepties.

Militaire muziek toont betrokkenheid

Vooruitlopend op een grote reorganisatie van de krijgsmacht met het oog op de opschorting van de opkomstplicht per 1 mei 1997, verdwenen al in 1993 alle toenmalige dienstplichtige fanfare- en tamboerkorpsen. Op 15 juli 1996 voltrok zich vervolgens een vreselijke ramp. 30 leden van het Fanfarekorps Koninklijke Landmacht verloren op die dag hun leven op Vliegbasis Eindhoven door een ongeluk met een C-130 Hercules van de Belgische Luchtmacht. Deze crash staat bekend als de Herculesramp. Het getroffen Fanfarekorps was een jaar eerder ontstaan na een fusie van het Tamboer- en Fanfarekorps der Limburgse Jagers, opgericht in 1950, en het Fanfarekorps van het Regiment Genietroepen. Na de ramp werd het Fanfarekorps opnieuw geformeerd en spoedig speelde dit weer als vanouds. De traditie van dit Fanfarekorps wordt tegenwoordig voortgezet door de Fanfare Bereden Wapens.
In 2005 vond nog een reorganisatie van de militaire muziek plaats en vandaag de dag telt de krijgsmacht de volgende zeven beroepsorkesten die een belangrijke rol vervullen als pr-machine van Defensie:

De Koninklijke Militaire Kapel "Johan Willem Friso" tijdens Prinsjesdag in 2017.
Foto: Ministerie van Defensie.

030032 Mars et Historia 2019.indd 12 14-03-19 16:10

- Marinierskapel der Koninklijke Marine
- Tamboers en Pijpers van het Korps Mariniers
- Koninklijke Militaire Kapel "Johan Willem Friso"
- Regimentsfanfare "Garde Grenadiers en Jagers"
- Fanfare "Bereden Wapens"
- Fanfare Korps Nationale Reserve
- Kapel van de Koninklijke Luchtmacht
- Trompetterkorps der Koninklijke Marechaussee

Daarnaast zijn er circa vijftien reünieorkesten die officieus de tradities voortzetten van opgeheven muziekkorpsen. De geschiedenis van de Nederlandse militaire muziek wordt getekend door bezuinigingen, maar de militaire muziek vindt zichzelf als het ware steeds opnieuw uit doordat de behoefte eraan blijft bestaan. Militaire muziek zit in het dna van de krijgsmacht vanwege de eeuwenoude traditie en omdat militaire muziek niet aanvullend is, maar een ceremonie meer cachet geeft. Door de verwevenheid van de krijgsmacht en de militaire muziek met de samenleving, speelt militaire muziek steeds vaker een rol bij niet- of niet (langer) specifiek militaire gebeurtenissen. Een voorbeeld hiervan was te zien tijdens de indrukwekkende repatriëringsceremonie van de slachtoffers van de ramp met de MH17. Het betrof hier burgerslachtoffers, maar toch was sprake van een militair eerbetoon met militaire muziek. Andere voorbeelden van militaire muziek in de samenleving zijn optreden bij bevrijdingsfeesten op 5 mei, commerciële of benefietconcerten, muziekfestivals zoals het North Sea Jazz Festival, evenementen zoals de Nijmeegse Vierdaagse, oorspronkelijk een militair evenement natuurlijk, en niet te vergeten de Nationale Taptoe.

Met dank aan Ron Geurts, Public Relations Militaire Muziek Krijgsmacht, kapitein Marinierskapel Cor Knegjens, Project Officier Impresariaat Militaire Muziek Krijgsmacht, en Albert Rottier.

Literatuur

- Bom, J.A., *Regimenten Huzaren-Motorrijder 1938-1940* (Amersfoort 2000).
- Enschedé, J.W., *Marschen en marschmuziek in het Nederlandsche leger der achttiende eeuw* (Amsterdam 1898).
- Bomhof, Gert (samenstelling), tekst Caspar Becx e.a., *Blaasmuziek in Nederland. Groei en ontwikkeling. 1e periode 1800-1900* I (Z.p. 1997).
- Gooren R.H.E., *Van trompetters en tamboers. Vier eeuwen militaire muziek in Nederland.* Brochurereeks van de Sectie Militaire Geschiedenis, nr. 12 (Den Haag 1994).
- Grootemaat, Peter, *Met muziek op mars. Nederlandse militaire tamboerkorpsen en andere muziekformaties van 1945 tot 2003* (Zaltbommel 2003).
- Grootemaat, Peter, *Nederlandse (semi-)militaire tamboer- en muziekkorpsen van 1945 tot 2009. Supplement op: 'Met muziek op mars'* (Z.p. 2009).
- Hutschenruyter, Wouter, *Een en ander uit de geschiedenis der militaire muziek (ontstaan en ontwikkeling der harmonie- en fanfaremuziek)* (2e dr.; Hilversum z.j.).
- Knoop, L.J.P., *De militaire wielrijders. Het ontstaan en verdwijnen van twee roemruchte regimenten. Snel en vaardig - kalm en waardig. Gedenkboek* (Z.p. 1995).
- Leeuwen, Thijs van, e.a., *Pracht en praal op Prinsjesdag* (Zaltbommel 1998).
- Ringoir, H., J.G. Reuchlin, *Nederlandse militaire marsen* (Z.p. z.j.).
- Sloos, Louis Ph., 'Geen ander decksel als ene cattoenen doeck omme het hoofd gewonden. Islam en moslims en de Nederlandse krijgsmacht, een blik terug in de tijd', in: *Armamentaria. Jaarboek Legermuseum* 45 (2010) 122-161.
- Sloos, Louis Ph., 'Ik ga niet om doodgeschoten te worden, maar om Napoleon dood te schieten'. Kinderen in het Nederlandse leger, 1579-1924, in: *Armamentaria. Jaarboek Legermuseum* (46 (2011) 32-67.
- Sloos, Louis Ph., *Onze Slag bij Waterloo. De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen 2015).
- Smit, J.S., 'De rel van Delft. Insubordinatie tijdens de taptoe Delft van 1961', in: *Militaire Spectator* 3 (2009) 158-167.
- Sonnemans, Hans, e.a., *Garderegiment fuseliers Prinses Irene* (Oirschot 2011).
- Yperen, R. van, *De Nederlandse militaire muziek. De Geschiedenis van de Nederlandse Armee* (Bussum 1966).

Websites

- www.defensie.nl/onderwerpen/muziek
- www.krijgsgevangen.nl
- www.nationaletaptoe.nl

030032 Mars et Historia 2019.indd 13 14-03-19 16:10

Voetbal in een afwachtingsopstelling

Roger Rossmeisl

In de schaduw van de Grote Oorlog ontwikkelde het Nederlandse voetbal zich van een bezigheid voor de westerse elite tot een nationale volkssport. De vier landskampioenen in deze periode symboliseren deze ontwikkeling. Het boek *Kampioenen '14 - '18* schetst een beeld van een Nederlandse volkssport in wording. Met een cruciale rol voor het Nederlandse leger en geïnterneerde militairen uit het buitenland.

Aan het begin van de twintigste eeuw is het Nederlandse leger bepaald niet onbekend met de voetbalsport. Zo richten cadetten van de Koninklijke Militaire Academie in Breda al in 1895 Cadetten Voetbal Vereeniging (CVV) Velocitas op. In 1900 vestigen zij hun naam met het winnen van de NVB Holdert-beker, voorloper van de huidige KNVB-beker. Op het Schuttersveld, het terrein van Sparta Rotterdam, wordt Ajax uit Leiden met 3-1 verslagen. Maar liefst 26 jaar lang zal Velocitas de enige zuidelijke bekerwinnaar blijven. Het bekersucces wordt in 1904 gevolgd door de verovering van de prestigieuze Zilveren Bal in Rotterdam. In een zinderende finale tegen thuisclub Sparta weten de cadetten uit Breda een 3-0 achterstand om te buigen tot een 3-4 overwinning. Zo zijn het militairen die het zuiden van het land de eerste grote voetbalprijzen bezorgen.

Een andere militaire voetbalclub uit Breda is 't Zesde, in 1904 opgericht als onderofficiersteam en vernoemd naar het 6e Regiment Infanterie dat huist in de Bredase Chassékazerne. Aan het begin van de twintigste eeuw steekt het clubs als Willem II uit Tilburg naar de kroon in de zuidelijke tweede klasse van de NVB. Niet verrassend, want de onderofficieren uit de garnizoensstad Breda komen overwegend uit het westen van het land. Zij vormen bij uitstek de ambassadeurs van het voetbal en bevestigen aan het begin van de twintigste eeuw de Hollandse voetbaldominantie. In 1924 raakt 't Zesde zijn speelveld kwijt, omdat het heffen van entreegelden op een militair sportterrein tegen de regels van het ministerie van Oorlog is. De spelers lopen daarop collectief over naar voetbalclub Bredania. De andere militaire voetbalclub Velocitas wordt in 1932 opgeheven.

Elftalfoto van Willem II in 2-3-5 opstelling aan het begin van 1914. Met vicevoorzitter Janus van Beurden (staand rechts) als militair en Jan Bruggink uit Enschede (staand met handdoek) als gemobiliseerd doelman.
Archief Willem II.

030032 Mars et Historia 2019.indd 14 14-03-19 16:10

Voetballend Nederland gemobiliseerd: onder andere met Spartanen Piet van der Wolk als grenadier (linksonder) en Bok de Korver als landweerman (midden met echtgenote) en het elftal van gemobiliseerden van V.V. Botshol, een militaire vereniging uit de Stelling van Amsterdam.
Revue der Sporten.

Voetbal als kwestie van staatsbelang

In de zomer van 1914 is voetbal in clubverband over het algemeen nog een bezigheid voor de maatschappelijke elite uit de steden: studenten, zonen van notabelen en lieden uit de gegoede burgerij. Het normale volk trapt weliswaar af en toe een balletje in een park of een weiland, van georganiseerde sportbeoefening is vaak geen sprake. Het werk op het land of in de fabrieken is al zwaar genoeg en lidmaatschap van een sportvereniging vormt vaak een te hoge financiële drempel.
Nederland mobiliseert op 31 juli 1914. Een dag nadat Rusland de mobilisatie heeft afgekondigd, maar vóór dat Duitsland en Frankrijk mobiliseren. Zo'n 200.000 jonge mannen geven gehoor aan het vroege oproepingsbesluit van koningin Wilhelmina, dat als afschrikking moet dienen voor een eventuele aanval. Zij melden zich in de kazernes of op sportvelden die als inderhaast ingerichte exercitieterreinen fungeren. Langs de kust, achter de IJssel en aan de zuidelijke landsgrens moeten zij "in een afwachtingsopstelling" de Nederlandse neutraliteit bewaken.
Onder de gemobiliseerden bevinden zich natuurlijk ook voetballers. Waar het vaak de beter gestelden zijn die zich bekwaamd hebben in het edele voetbalspel, brengt het Nederlandse leger daar verandering

030032 Mars et Historia 2019.indd 15 14-03-19 16:10

Bok de Korver, staand in Sparta-shirt (staand 9e van links), in een elftal van het 33e Bataljon Landweer Infanterie.
Revue der Sporten.

in. Als blijkt dat de oorlog uitblijft, moeten de soldaten in goede conditie blijven. Een speciale legerafdeling Ontwikkeling & Ontspanning vindt het belangrijk om de lichamelijke ontwikkeling van de manschappen te bevorderen. Bovendien kan het uitblijven van een oorlog tot verveling leiden en daarmee tot baldadigheid en oproer. Voetbal zorgt voor de broodnodige afleiding. Het bevordert de teamgeest, onderlinge kameraadschap en het gevoel voor discipline. Daarnaast ziet het leger in het voetbal een mooi propagandamiddel om de populariteit van het leger te bevorderen. De Nederlandse Voetbalbond (NVB, voorloper van de KNVB) speelt daar goed op in en voorziet de Nederlandse regimenten van ballen. Er ontstaan militaire voetbalcompetities met in totaal 278 elftallen. Daarvan spelen er 70 mee in de militaire competities van onderdelen van de Stelling van Amsterdam. Voetbal wordt plotseling een kwestie van staatsbelang.

Toch heeft het Nederlandse leger aanvankelijk ook een negatieve weerslag op het voetbal. Vanwege de algehele mobilisatie zijn veel selecties niet compleet. Zo worden bij Willem II dragende spelers onder de wapenen geroepen. Tinus van Beurden moet zich in de kazerne van Leeuwarden melden, Harrie van Asten in Hengelo, Louis Schollaert en Pim Versluys gaan beiden naar Rotterdam, Louis Marsé wordt militair motorrijder in Bergen op Zoom en spits Toon van Son militair wielrijder in Gouda. Bij andere clubs is het niet anders. Sparta verliest zijn Drie Musketiers Hugo de Groot, Cas Ruffelse en Bok de Korver aan het leger. Het bestuur van Sparta bespreekt de zorgelijke toestand van de selectie tijdens de bestuursvergaderingen. Die vinden plaats in restaurant Fürstenberg aan de Rotterdamse Nieuwstraat. Fürstenberg wordt gerund door de met een Nederlandse vrouw getrouwde Friedrich Müller. Naast vergaderlocatie voor het Spartaanse bestuur is het Duitse lokaal gedurende de oorlogsjaren tevens clandestiene verzamelplek voor Duitse spionnen. Vanwege het uitblijven van wedstrijden, en dus toeschouwers, stagneren de inkomsten bij de clubs. Daarnaast zijn er belemmeringen in het transport. De treinen, hét vervoermiddel voor uitwedstrijden, worden voor militaire doeleinden benut. Vanwege de "algehele onzekere situatie", zoals de krant het noemt, stagneren de Nederlandse voetbalcompetities in de bange augustusdagen van 1914.

Noodcompetities

Als echter de acute oorlogsdreiging afneemt, verenigt het voetbal voor het leger het nuttige met het aangename. Al snel wordt er op de kazernes en sportvelden achter een bal aan gerend. Militaire elftallen spelen vriendschappelijke wedstrijden tegen gevestigde voetbalclubs. Sportclubs bieden gemobiliseerde soldaten lidmaatschapskorting aan. Het sportieve leven in Nederland komt weer op gang, waardoor de NVB besluit tot inrichting van regionale noodcompetities. Vooral in het zuiden worden wedstrijden in die noodcompetities soms onaangekondigd uitgesteld. "Wegens den spannenden toestand" zoals dan in de krant te lezen staat. Meer kan ook niet worden vermeld aangezien in de provincies langs de Belgische grens een preventieve censuur geldt. Alle informatie die een potentiële vijand onnodig wijzer zou kunnen maken, is verboden. Legermanoeuvres of concentraties van legereenheden vinden daarom onaangekondigd plaats. Met vele afgelastingen tot gevolg.
Als tegemoetkoming aan de clubs staat de bond het toe dat gemobiliseerde spelers die ver van huis gestationeerd zijn, uit mogen komen voor andere clubs,

030032 Mars et Historia 2019.indd 16 14-03-19 16:10

zolang ze maar ingeschreven staan als NVB-lid. Dit leidt tot een uitwisseling van spelers die zonder de oorlog nooit zou hebben plaatsgevonden. Minder bedreven voetballende soldaten gaan spelen in vriendschappelijke wedstrijden of in militaire competities. Maar de beste voetballers onder de gemobiliseerden kiezen voor plaatselijke clubs op het hoogste niveau. Zo meldt gemobiliseerd doelman Bruggink uit Enschede zich bij Willem II. Hij wordt zelfs vereeuwigd op de elftalfoto van Willem II van het seizoen 1914-1915. Na Bruggink meldt zich een andere oosterling onder de lat in Tilburg. Zijn naam is Karel Hollander, oprichter van Go-Ahead uit Deventer en aldaar doelman van het eerste elftal. Hij is gemobiliseerd in Breda en is een goede bekende van Willem II-voorzitter Pius Arts. Veel verder dan een wedstrijd tegen een militair elftal van in het zuiden gemobiliseerde Amsterdammers komt hij echter niet. Deze transfermarkt avant la lettre leidt tot tegenstellingen tussen grote clubs en volksclubs. In tegenstelling tot de eenvoudige clubs hebben gevestigde verenigingen een groot netwerk in de voetballerij én contacten in de hogere militaire kringen. Zo plukt het chique Bossche RKVV Wilhelmina in 1915 de vruchten van de komst van gemobiliseerde invallers. Aan de hand van Ajacied Adriaan Pelser, vóór de oorlog basisspeler bij Ajax Amsterdam, leggen de Bosschenaren beslag op het kampioenschap van de zuidelijke noodcompetitie. En ook de gemobiliseerde Spartaan Stornebrink en UVV'er "Boy" Repelius drukken hun stempel op het spel van Wilhelmina. Willem II blijft ongeslagen, maar wordt op basis van doelsaldo tweede. Zuidelijk kampioen Wilhelmina mag echter niet meespelen in de kampioenscompetitie voor de landstitel. Als reden voert de NVB de mobilisatie op, die in 1915 in het zuiden is geconcentreerd. Westelijk kampioen Sparta neemt het in drie wedstrijden op tegen oostelijk kampioen Vitesse. Vanwege het ontbreken van een zuidelijke kampioen heeft de winnaar 'niet het recht om zich kampioen van Nederland te noemen', aldus de NVB. Maar dáár schiet Wilhelmina weinig mee op als Sparta officieus landskampioen van 1915 wordt door Vitesse in de beslissingswedstrijd met 3-0 te verslaan.

Belgische uitgewekenen

Ondertussen is er een hele andere groep voetballers het land in gekomen. Tussen de miljoen Belgische vluchtelingen die in het najaar van 1914 in Nederland veiligheid zoeken zijn ook Belgische mannen die een aardig balletje kunnen trappen. Naarmate de oorlogsdreiging voor Nederland afneemt, zoeken de Belgische voetballers elkaar op. Tijdens de kerstdagen van 1914 speelt een team van Belgische vluchtelingen tegen verschillende Nederlandse teams zoals Quick uit Den Haag, Ajax en een regioteam uit Haarlem. De recettes komen ten goede aan een fonds voor de gevluchte Belgische landgenoten. Er sijpelt ook nieuws over Belgische voetballers aan het westfront Nederland binnen. Zo bericht de *Bredasche Courant* dat Nizot, rechtsbinnen van het nationale elftal, 'met een weggeschoten kaak in het hospitaal te Calais ligt'. International Swartebroekx is ongedeerd en vecht nog voor zijn vaderland.
In Nederland vinden de betere Belgische voetballers onderdak bij verschillende verenigingen. Zo neemt het Haagsche Quick de Belgen Carion en Bouttian op in de selectie, komt Bossart naar Dordrecht om voor DFC te spelen en staat bij Willem II Belgisch international Camille Nys in de spits. Tot 9 november 1915, als de NVB op verzoek van de Belgische voetbalbond een speelverbod oplegt aan de Belgische uitgewekenen. Belgische spelers die gevlucht zijn voor de Duitse bezetter mogen niet meer deelnemen aan de Nederlandse competities. Op straffe van schorsing door de Belgische bond na de

Willem II - Sparta 4-1, kampioenscompetitie, 28 mei 1916. Met militairen in het publiek.
Archief Willem II.

030032 Mars et Historia 2019.indd 17 14-03-19 16:10

Willem II in 2-3-5 opstelling, landskampioen 1916, Deventer, 1 juni 1916.
Archief Willem II.

oorlog. Een uitzondering wordt gemaakt voor Belgische spelers die niet gevlucht zijn maar als militairen door het Nederlandse leger zijn geïnterneerd.

Het Postduivenkampioenschap

In het seizoen 1915-1916 kan de reguliere competitie van vóór de oorlog weer haar vaste vorm krijgen. Degradatie en promotie blijven echter vanwege de oorlog uitgesloten. Het wordt het seizoen van Willem II. De Tilburgers behalen de landstitel als eerste club uit het zuiden. Dat hebben ze voor een deel te danken aan de goede contacten van het bestuur met de Nederlandse legerleiding. Zo rijdt bestuurslid Beb van den Bergh daags vóór de beslissende kampioenswedstrijd in Deventer tegen Go-Ahead langs verschillende kazernes in Nederland. Hij slaagt er bij de militaire autoriteiten in dat tijdelijk verlof wordt verleend aan enkele gemobiliseerde Willem II-spelers. Zij voegen zich een dag later in de trein die de Tilburgers naar Deventer brengt voor de kampioenswedstrijd. Daar behaalt Willem II zijn "Postduivenkampioenschap", zoals de landstitel later genoemd zal worden. Vanwege de staat van beleg, die in het zuiden geldt, is telegrafie namelijk voorbehouden aan het leger. Omdat daarnaast veel duiven dienst doen in de Rijkspostduivendienst, is Willem II afhankelijk van de medewerking van duivenmelkers. Als een "burgerpostduif" de 0-1 einduitslag uit Deventer overbrengt op de menigte, die op de Tilburgse Heuvel in spanning staat te wachten, barst een spontaan volksfeest los.

Jimmy Miller

Deventer is ook de plek waar een jaar later, in 1917, het landskampioenschap wordt behaald. Alleen dit keer door de thuisclub, Go-Ahead. Sinds 1916 maakt een Britse geïnterneerde militair het verschil bij de Deventenaren. Zijn naam is James (Jimmy) Miller. Samen met 1.500 andere Britse soldaten is hij in oktober 1914 de Nederlandse grens overgestoken. Op de vlucht voor het Duitse leger, dat Antwerpen heeft veroverd. Overeenkomstig de neutrale status van Nederland worden de Britten door het Nederlandse leger ontwapend en geïnterneerd. Zolang de oorlog duurt moeten de bataljons Hawke, Benbow en Collingwood van de First Royal Naval Brigade in het zogeheten "Engelse kamp" in Groningen verblijven. Onder hen bevinden zich uitstekende voetballers. Dat kan ook bijna niet anders, want het Britse voetbal ligt op dat moment mijlen voor op het Nederlandse. In

030032 Mars et Historia 2019.indd 18 14-03-19 16:10

Jimmy Miller (in het midden met alleen hoofd zichtbaar) in een team van militairen uit het Engelse kamp in Groningen.
Archief GSAVV Forward.

Groot-Brittannië wordt zelfs al profvoetbal gespeeld, iets waar het Nederlandse voetbal officieel pas in 1954 aan toe is.
Aanvankelijk spelen de Britten op het Groningse kampterrein hun eigen bataljoncompetities. Na verloop van tijd mogen ze ook vriendschappelijke wedstrijden spelen tegen gerenommeerde clubs als Ajax, Sparta, HVV en HBS. Met een combinatieteam maken de Britse geïnterneerden indruk in het toernooi om de Groninger Dagbladbeker, die ze enkele malen winnen. In de loop van 1915 mogen de Britse geïnterneerden buiten het kamp gaan werken en bij Nederlandse bedrijven in dienst treden. Onder hen ook Jimmy Miller, die profiteert van de versoepeling van het Nederlandse interneringsbeleid. Hij gaat aan de slag in Deventer. Het leidt in 1916 tot het debuut van Miller voor Go-Ahead. In Tilburg, tegen Willem II. Bij de door Go-Ahead verloren returnwedstrijd tegen de Tilburgers is hij verhinderd.

Aan de hand van Jimmy Miller wordt Go-Ahead in 1917 landskampioen. Hij zal tot het einde van de oorlog in Deventer blijven. Onderbroken door een periode van verlof in Schotland in zijn laatste jaar. Op hun erewoord terug te keren, mogen steeds meer Britten maximaal twee maanden op verlof naar huis. Die overtochten zijn niet zonder gevaar. Zo vinden in 1917 drie verlofgangers de dood wanneer hun schip, de SS *Copenhagen*, door een Duitse onderzeeër wordt getorpedeerd. Vanwege de gevaarlijke situatie op de Noordzee blijft Miller in 1918 langer weg dan twee maanden. Hierdoor kan hij zijn stempel niet meer drukken op de kampioenscompetitie van 1918.
Maar ook andere Britten uit het Groningse interneringskamp hebben een blijvende invloed op het Nederlandse voetbal. Zo gaat geïnterneerde Tom Newsome de boeken in als de eerste trainer van het Groningse Forward. En Harry Waites, van oorsprong rugbyer, wordt trainer van Be Quick uit Groningen. In 1920 leidt hij Be Quick zelfs naar het eerste (en nog steeds enige) landskampioenschap voor een club uit het noorden. Dat kunstje flikt hij vier jaar later nog eens als hij trainer is van Feijenoord (later Feyenoord). Onder zijn leiding behalen de Rotterdammers hun eerste landstitel.

Ajax

Militairen spelen niet alleen een belangrijke rol óp de Nederlandse voetbalvelden, maar ook ernaast. In de weekenden, als de soldaten verlof hebben, trekken

030032 Mars et Historia 2019.indd 19 14-03-19 16:10

Op 1 november 1914 speelt een team van Britse geïnterneerden tegen GSAVV Forward uit Groningen. Langs de lijn zien Britse militaire supporters hun strijdmakkers met 7-2 winnen.
Archief GSAVV Forward.

Ajax landskampioen, Tilburg 9 juni 1917. Met op de achtergrond in Tilburg gelegerde Amsterdamse soldaten met zwaaiende kepies.
Archief Ajax.

030032 Mars et Historia 2019.indd 20 14-03-19 16:10

velen erop uit om voetbalwedstrijden te bezoeken. Amsterdamse en Rotterdamse soldaten die in het zuiden zijn gemobiliseerd laten zich de mogelijkheid niet ontnemen om hun helden aan te moedigen bij uitwedstrijden in de buurt van hun kazerne. Omgekeerd worden de zuidelijke clubs buiten de provincie vaak aangemoedigd door militaire stadgenoten die daar in de buurt gelegerd zijn. Op foto's van de wedstrijden uit die tijd zijn de militaire uniformen tussen het burgerpubliek goed zichtbaar. Omdat ook de kranten uitvoerig berichten over het voetbal, wortelt het zich steeds meer in de samenleving. Dat is goed voor de clubkassen, maar leidt ook weleens tot incidenten. Zo staat in de krant te lezen dat er na afloop van de wedstrijd van het Haagsche HVV tegen het Utrechtse Hercules (1-3 winst voor Hercules) relletjes uitbreken. Hierbij zou 'met een revolver zijn gedreigd'.

De laatste kampioenscompetitie van de oorlog die nooit kwam, wordt in 1918 gewonnen door de Amsterdamsche Football Club Ajax. Ook deze club heeft een Britse trainer. Zijn naam is John (Jack) Reynolds. Hij is in 1914 door de Duitse voetbalbond gevraagd om de nationale *Mannschaft* klaar te stomen voor de Olympische Spelen van 1916 in Berlijn. Als de oorlog roet in het eten gooit, keert Reynolds huiswaarts, waarna hij wordt geëngageerd door Ajax. Vanaf 1915 drukt hij een beslissende stempel op de clubcultuur en spelopvatting van Ajax. In de 25 van de daaropvolgende 32 seizoenen maakt hij van het Amsterdamse amateuristische clubje een Nederlandse topclub. Maar zijn invloed reikt verder: Jack Reynolds is de aartsvader die van Ajax, Ajax maakt. Met zijn focus op discipline en fitheid leidt hij de Amsterdammers op 9 juni 1918 naar de eerste landstitel. In Tilburg tegen Willem II.
Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog is het aantal dienstplichtigen gestegen tot ruim 400.000. Na de wapenstilstand van 11 november 1918 keren ze terug naar huis. In hun burgerleven willen zij de in hun diensttijd geleerde sporten in clubverband beoefenen. Al vóór de oorlog is het voetbal in de (westerse) steden sterk in ontwikkeling. Maar de algehele kennismaking met het voetbal tijdens mobilisatietijd werkt ná de oorlog vooral als katalysator voor het platteland. Daar, waar sport in georganiseerde vorm over het algemeen nog niet is doorgedrongen, begint de voetbalsport aan haar zegetocht. Om uiteindelijk uit te groeien tot de populairste volkssport die het vandaag de dag is. Mede met dank aan het Nederlandse leger en de geïnterneerde militairen uit het buitenland.

Kampioenen '14 - '18 ligt sinds november 2018 in de winkels. Aan de hand van de vier landskampioenen beschrijven Anton Slotboom (Sparta, 1915), Roger Rossmeisl (Willem II, 1916), Herman Starink (Go-Ahead, 1917) en Menno Pot (Ajax, 1918) hoe het voetbal zich tijdens de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde van elite- tot volkssport.
Prijs: 20 euro, ISBN: 97890 8975 353 3

Literatuur

- Anton Slotboom, Roger Rossmeisl, Herman Starink, Menno Pot, *Kampioenen '14 - '18* (2018).
- Tom Sas, 'Hoofdkwartier in een afwachtingsopstelling' in: *Bossche Kringen* 3 (2014).
- Ernest Verhees, *De ontwikkeling van de sport in 's-Hertogenbosch voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog* (2018).
- Wim Klinkert, 'Voetbal in Breda 1890 - 1920' in: *Jaarboek De Oranjeboom* 48 (1995).

030032 Mars et Historia 2019.indd 21 14-03-19 16:10

Hollandse kaapvaart in 1438

Ad van der Zee

Kaperoorlogen in de late middeleeuwen, zeker als ze voortkwamen uit onenigheden binnen de Hanze, waren soms een grimmige voortzetting van de handelsrelatie met gewelddadige middelen. *De Wendische Oorlog* tussen 1438 en 1441 was zo'n typisch conflict. Dit artikel is gebaseerd op het boek De Wendische Oorlog dat de auteur medio 2018 publiceerde.[1]

In april 1438 nam de Raad van Holland, Zeeland en Friesland het besluit om namens de landsheer, hertog Filips de Goede, een kaperoorlog af te kondigen tegen de zes zogeheten Wendische steden in het huidige Noord-Duitsland. Deze zes, Lübeck, Hamburg, Lüneburg, Rostock, Wismar en Stralsund, waren stuk voor stuk belangrijke en machtige steden binnen de Hanze. Deze oorlogsverklaring vormde de culminatie van een spanning die zich gedurende enkele decennia had opgebouwd. Hollandse kooplieden hadden in de jaren daarvoor naar hun zeggen grote schade ondervonden door kaperijen aan Wendische zijde als gevolg van de oorlog tussen Denemarken en de Wendische steden in de jaren vanaf 1434. Die kaperijen kwamen voort uit onenigheid over de vraag of schepen uit Holland en Zeeland nu wel of niet neutraal waren in dat conflict. De Hollanders vonden van wel en meenden dat ze gewoon handel konden blijven drijven met Denemarken. Maar de Wendische steden en met name de leidende stad binnen de Hanze Lübeck, dachten daar heel anders over. Zij stelden dat steden in het Duitse Rijk, net als de Hollandse, die profiteerden van handelsprivileges binnen de Hanze, zich moesten conformeren aan de regels. Ook als dat even wat minder goed uitkwam. Solidariteit tussen Hanzesteden stond in hun visie voorop en als de Hollanders zichzelf als een Hanzestad wilden blijven beschouwen, zoals eind veertiende eeuw het geval was geweest, dan was het van belang die solidariteit in acht te nemen. Omdat de Hollanders dat in de ogen van onder meer Lübeck onvoldoende deden, werden verschillende Hollandse schepen in beslag genomen. De Hollanders reageerden daar op hun beurt met represailles op.

Middeleeuwse strijd ter zee wordt soms afgebeeld op miniaturen in handschriften, zoals deze vijftiende-eeuwse Roman de Mélusine.
British Library, Londen.

Om aan die wederzijdse kaperijen een einde te maken werden vanaf 1435 verschillende dagvaarten (conferenties) belegd. Conflicten los je nu eenmaal pas op aan de onderhandelingstafel, ook in de vijftiende eeuw. De laatste van deze reeks onderhandelingen vond plaats in Deventer in juli 1437. Op deze dagvaart barstte de bom doordat de Hollanders zich niet alleen onbuigzaam opstelden jegens de vertegenwoordigers van de Wendische steden, maar er ook blijk van gaven geen zin of vaardigheid te hebben inzake subtiele onderhandelingen. Een van de Hollandse onderhandelaars, rentmeester-generaal Godscalc Oom van Wijngaarden, gooide uiteindelijk de deur op slot en sprak: 'Siet, ghi heren: daer en sal niet meer of worden, ende wi en willen anders niet doen, dan kiest een van beyden: restitueert ende wedergheeft ons onse scade van uluden

[1] Ad van der Zee, *De Wendische Oorlog. Holland, Amsterdam en de Hanze in de vijftiende eeuw* (Hilversum 2018).

030032 Mars et Historia 2019.indd 22 14-03-19 16:10

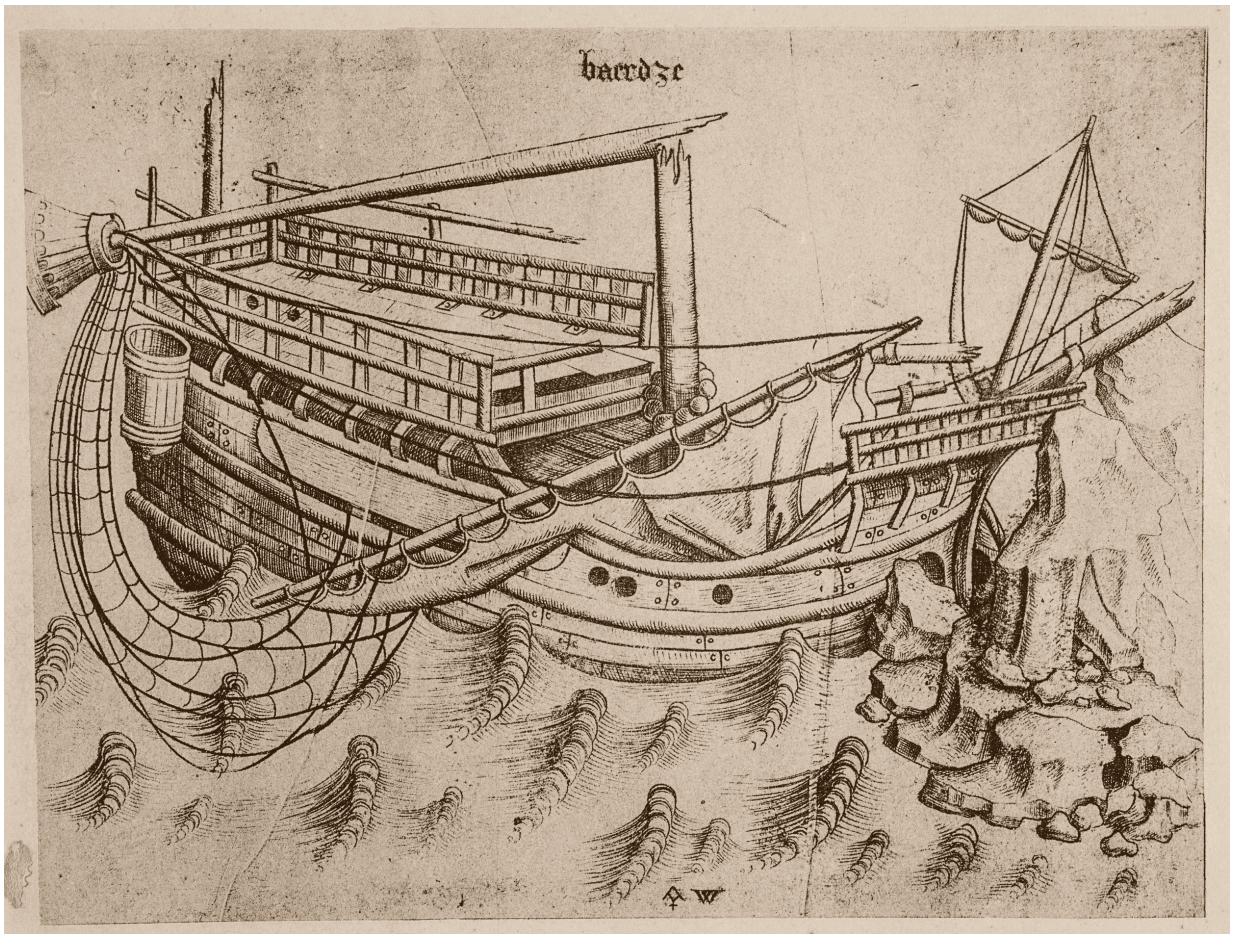

Er bestaan weinig afbeeldingen van vijftiende-eeuwse baardzen. Deze, uit 1480, komt qua tijd het dichtst in de buurt en toont een baardze met averij.
Scheepvaartmuseum, Amsterdam.

ons gedaen, of gaet een openbaer oerloge an tegen ons; ende dat doende, sullen wi onse scade wel verhalen.'[2] Met andere woorden: betaal ons terug of wij zetten het jullie betaald. Deze gang van zaken was op zich niet heel erg vreemd voor een handelsconflict in de vroege vijftiende eeuw, een tijd waarin represailles tussen handelspartners die het niet eens konden worden, regelmatig voorkwamen. Wat de Wendische Oorlog deed uitstijgen boven zo'n "gewoon" handelsconflict was dat er gaandeweg ook landsheren bij betrokken raakten, te weten de hertog van Bourgondië aan de Hollandse kant, en de hertog van Holstein en de Grootmeester van de Duitse Orde in Pruisen aan de andere zijde. Ook de koning van Denemarken raakte bij de oorlog betrokken vanwege zijn centrale geopolitieke positie als heerser over de Sont, de voornaamste vaarroute tussen Oostzee en Noordzee. Hij had dus met beide partijen te maken. In de veertiende eeuw beschikte de Deense koning nog niet over de macht om zijn heerschappij over de Sont ook militair af te dwingen. Dat zou echter in de eerste decennia van de vijftiende eeuw gaan veranderen, vooral na het instellen van de Sonttol in 1429.

Oorlog met de Wendische steden

Na het mislukken van de onderhandelingen in Deventer trad op grond van eerdere, tijdelijke, overeenkomsten automatisch een oorlogstoestand in. De Raad van Holland en Zeeland, het dagelijks bestuur van het graafschap tijdens de (gebruikelijke) afwezigheid van de landsheer, kondigde in maart en april 1438 de staat van oorlog af en mobiliseerde alle steden, alsmede de Hollandse ridderschap. De Wendische Oorlog kreeg echter nimmer het karakter van een grootscha-

[2] Divisiekroniek, fol. 288r.

030032 Mars et Historia 2019.indd 23 14-03-19 16:10

lig maritiem conflict. De oorlog werd gevoerd als een kaperoorlog, waarbij vanuit de Raad kaperbrieven werden uitgevaardigd aan Hollandse en Zeeuwse steden en aan individuele kaperkapiteins. De Hollanders maakten vooral gebruik van *baardzen*. Deze relatief kleine schepen, geschikt om zowel mee te zeilen als te roeien, werden ingezet voor snelle raids op de schepen van de Wendische steden en de met hen verbonden partijen. Het doel was de lading van die schepen ongeschonden in handen te krijgen om later te kunnen verkopen.
De oorlog begon in het voorjaar van 1438 en vond zijn hoogtepunt in 1439, waarna onder leiding van Filips de Goede, hertog van Bourgondië onderhandelingen werden gevoerd die hun besluit kregen in september 1441 bij de Vrede van Kopenhagen. Daarna was het business as usual tussen de Hollanders en de Wendische steden, maar met dit verschil dat toen niemand de Hollanders nog langer beschouwde als onderdeel van de Hanze, wat rond 1400 nog wel enigszins het geval was. Niettemin werden de handelsbetrekkingen tussen Holland, vooral Amsterdam, en de steden en landen aan de Oostzee in de eeuwen die volgden alleen maar intensiever. Graan- en houthandel met de Pruisische havens zou tot diep in de negentiende eeuw een van de belangrijkste fundamenten van de Amsterdamse handelseconomie zijn. Van een moedernegotie, zoals het in de zeventiende eeuw heette, wordt in de vijftiende eeuw nog niet gesproken, maar die kant zou het snel opgaan, weten we nu. De oorlogen en revoluties van de twintigste eeuw en de politieke en culturele aardverschuivingen die daar het gevolg van waren, betekenden een breuk met de sterke economische en culturele banden die de landen aan de Oostzee gedurende eeuwen met Holland (en Nederland) hebben gehad en die de laatste jaren weer worden herontdekt.

Een opkomende maritieme natie

Het graafschap Holland was een relatieve laatkomer op het maritieme toneel. Voor 1300 voeren natuurlijk wel Hollandse schepen rond, zowel kust- als binnenvaartschepen, maar van een zeevarende natie die over oorlogsschepen beschikte kunnen we dan nog niet spreken. Holland lag wat dat betreft een stuk achter op Vlaanderen, dat al veel eerder oorlogsschepen bezat. De vloot waarmee in 1304 de Hollandse graaf met Franse steun de Zeeuwen en Vlamingen te lijf ging in de Slag bij Zierikzee, bestond uit Franse, Spaanse en Genuese galeien en koggen, aangevuld met een schamele vijf Hollandse koggen. In de loop van de veertiende eeuw groeide de Hollandse zeehandel explosief, zodat ten tijde van de Bourgondische machtsovername in de eerste decennia van de vijftiende eeuw overal op en rond de Noordzee Hollandse schepen waren te vinden.
Een groot volume aan handelsschepen betekende nog niet dat er ook sprake was van een geregelde vloot in tijden van oorlog. Een zeeoorlog in de vijftiende eeuw wil dan ook vooral zeggen dat "gewone" schepen werden aangepast om er oorlog mee te voeren. Zelfs de grote Europese koninkrijken zoals Engeland en Frankrijk hielden in deze periode slechts mondjesmaat oorlogsschepen paraat.
Grootschalige gevechten tussen vloten waren in Noord- en West-Europa zeldzaam. Susan Rose spreekt in dit verband van "low level naval warfare", waarbij oorlogvoering ter zee in veel gevallen op kleine schaal plaatsvond en door het verlenen van kaperbrieven aan particulieren werd uitbesteed.[3]
De hertogen van Bourgondië hadden in het algemeen weinig belangstelling voor maritieme zaken. Schepen hadden zij zo nu en dan nodig om het leger van A naar B te kunnen brengen en werden daarom wel ingezet. Maar de strijd ter zee stond bij hen niet in hoog aanzien. Hertog Filips de Goede rustte wel schepen uit, die hij min of meer permanent gereedhield. In 1437 stelde hij daartoe Simon van Lalaing aan als admiraal van Vlaanderen. Diens schepen, waaronder enkele galeien, waren gelegen aan Het Kanaal en de Vlaamse kust, en waren vooral gericht op Engeland. Maar de Bourgondische vloot was een prestigieuze vorstelijke vloot en werd niet ingezet om de handelsbelangen van enkele Hollandse stadjes te beschermen en speelde geen enkele rol tijdens de Wendische Oorlog.[4]
Toen in 1438 de oorlog met de Wendische steden een feit was, volgde van de Raad per oorkonde het bevel aan de steden en dorpen van Holland en Zeeland om binnen drie weken alle beschikbare schepen voor oorlogshandelingen gereed te maken en zeilklaar te houden. Deze oorkonde van 16 mei 1438, uitgevaardigd door de Raad van Holland en Zeeland in naam van hertog Filips de Goede, geeft ons een mooi inzicht in de wijze waarop de oorlogsvoorbereiding tot stand kwam.[5] Alle scheepstypen die moesten worden ingezet en voor de strijd ter zee in gereedheid gebracht, werden daarbij opgesomd. Het gaat dan om *hulken, crayers, balengiers, buizen, koggen* en *evers*. Als in te zetten oorlogstuig worden met name de *bussen* genoemd, scheepsgeschut, dat midden vijftiende eeuw al een rol begon te spelen, naast andere wapens zoals kruisbogen en handbogen.

[3] Susan Rose, *Medieval Naval Warfare*(Londen 2003) 83.

[4] J. Paviot, *La politique navale des Ducs de Bourgogne 1384-1482* (Lille 1995) 20.

[5] R.W.G. Lombarts e.a. (red.), *Memorialen Jan Rosa* IV (Leiden 1982) 9-10.

030032 Mars et Historia 2019.indd 24 14-03-19 16:10

Het aanpassen van bestaande schepen voor de strijd is op zich niet heel bijzonder en werd al veel langer gedaan. Van belang is echter dat nu ook expliciet de opdracht werd gegeven dat de steden nieuwe oorlogsschepen volgens zekere specificaties moesten bouwen. Deze oorlogsschepen worden consequent baardzen genoemd. Over de vraag wat we daar nu precies onder moeten verstaan, wordt al lang discussie gevoerd. Zeker omdat uit sommige bronnen valt op te maken dat met baardzen kleine tot middelgrote schepen worden bedoeld die ook geroeid konden worden. Het blijkt dan om binnenvaartschepen te gaan. In een andere context lijkt de baardze juist een groot zeewaardig schip te zijn. De benaming van het schip en zijn grootte hoeft dan ook niet noodzakelijkerwijs samen te vallen.

In de eerder geciteerde Divisiekroniek vinden we een interessante passage die wellicht inzicht geeft in de grootte van de Hollandse schepen. Bij het naderen van een schip "uit Oostland" worden de Hollanders vergast op hoongelach. 'Zes van die scheepjes van jullie passen met gemak in één schip van ons', werd de Hollanders vanaf een groot schip toegeroepen. Daarmee werd geïmpliceerd dat die Hollanders met hun scheepjes niet tegen het grote schip opgewassen zouden zijn. Maar niets bleek minder waar. De Hollanders enterden het grote schip en namen lading in beslag en de bemanning gevangen. Dit verhaal zou, als het in dit geval om baardzen zou gaan, ervoor pleiten om deze als kleine en in elk geval snelle schepen te beschouwen, uitstekend geschikt voor plotselinge raids op de grote logge koggen en hulken. Daarmee waren ze een doeltreffend wapen voor kaperijen. Zolang er nog geen overtuigend archeologisch bewijs is voor wat baardzen nu exact voor schepen zijn geweest, zullen we het met dergelijke omschrijvingen moeten doen.

Er zouden in totaal 79 baardzen moeten worden gebouwd, volgens een van tevoren bedachte verdeling. Dordrecht, de eerste stad van Holland, deed hier opmerkelijk genoeg niet aan mee. Gebaseerd op een functioneel programma van eisen, hoe elementair ook, werd vanuit de Raad van Holland en Zeeland verordonneerd dat binnen een zeker tijdsbestek een vastgesteld aantal schepen van een bepaald type moest worden gebouwd. Gevoegd bij de opmerkingen over de afmetingen van de benodigde schepen, hun bewapening en de tijdsduur waarbinnen ze gereed moesten zijn, hebben we hier dan ook te maken met het eerste daadwerkelijke vlootbouwprogramma uit de Hollandse

Tot de scheepstypen die door de Hollanders in gereedheid moesten worden gebracht behoorde ook de kogge. Een mooi voorbeeld van een vroeg vijftiende-eeuwse kogge is de zogeheten IJsselkogge die in 2016 bij Kampen werd gevonden en nu in Lelystad wordt geconserveerd.
Foto auteur.

030032 Mars et Historia 2019.indd 25 14-03-19 16:10

Boekilluminatie in een kerkrechtelijk werk, waarbij de strijd ter zee als illustratie is gebruikt. De illuminatie is vervaardigd in de priorij van Smithfield bij Londen omstreeks 1440.
British Library, Londen.

geschiedenis. Het zou nog tot 1488 duren eer er in de "Nederlanden" sprake zou zijn van een marine in de traditionele zin, dus zowel organisatorisch als militair in dienst van de vorst.[6] Maar in 1438 werd voor het eerst een gewestelijke vloot op stapel gezet die bovendien in de steden en dorpen moest worden gebouwd en gefinancierd ter bescherming van Hollandse handelsbelangen en niet bedoeld was als prestigeobject van een vorst.

Amsterdam en Pruisen

Een belangrijke rol tijdens de Wendische Oorlog was weggelegd voor Amsterdam. Deze toen nog relatief kleine handelsplaats ontpopte zich als een van de leidende partijen, mede dankzij aanvankelijk goede betrekkingen met de grafelijke overheid in Den Haag. In dit verband moet de naam van de Amsterdamse schout Jan Jan Heijnenzoonzoon (dubbel patroniem) worden genoemd. Hij was een belangrijke persoon die op alle momenten van de Wendische Oorlog, zowel in de aanloop naar het conflict als tijdens de afwikkeling, een sleutelrol vervulde. Hij en zijn familie hadden grote belangen in de handel op de Oostzee.
De oorlog ontwikkelde zich tot een hardnekkige kaperoorlog. Een van de heftigste confrontaties deed zich al direct in het begin voor. Op 31 mei 1438 kaapten Hollanders onder leiding van een groep Amsterdamse Bergenvaarders, een grote vloot van Pruisische zoutschepen, terwijl deze op de rede van Brest in Bretagne lagen te wachten op een gunstige wind om in vlootverband door Het Kanaal noordwaarts te varen. Hoewel de Pruisische steden, waaronder Danzig en Koningsbergen, eigenlijk geen partij waren in het Hollands-Wendische conflict, ontstond zo wel een complicatie. De grootmeester van de Duitse Orde in Pruisen, onder wiens soevereiniteit de steden in Pruisen vielen, protesteerde in felle bewoordingen bij hertog Filips tegen deze aantasting van zijn onderdanen. Pruisen raakte door de Hollandse actie nauw

[6] Louis Sicking, *Zeemacht en onmacht* (Amsterdam 1998).

030032 Mars et Historia 2019.indd 26 14-03-19 16:10

betrokken bij het conflict wat aanzienlijke repercussies zou krijgen voor de Hollanders en Amsterdam in het bijzonder.
Hollandse kapers voerden in 1438 en 1439 een waar schrikbewind uit langs de Hollandse en Vlaamse kust. Zij vielen elk schip aan waarvan ze vermoedden dat het zaken deed met de Wendische steden en gingen naar verluidt zelfs aan land om koeien en schapen uit weilanden te roven. Het conflict raakte op deze wijze in de jaren 1438 en 1439 steeds verder geëscaleerd. Onderlinge conferenties haalden niets meer uit. Sterker nog, men kan vermoeden dat het kaperbestaan voor veel Amsterdamse schippers een lucratieve levenswijze aan het worden was omdat de reguliere handelsactiviteiten flink waren teruggelopen. Maar een kaper die geen onwettige piraat wil worden, kan slechts zover gaan totdat hij van hogerhand wordt teruggefloten en dat moment brak eind 1439 aan.

Hertog Filips de Goede (1396-1467) in zijn ceremonieel gewaad van de Orde van het Gulden Vlies.
Rijksmuseum, Amsterdam.

De hertog grijpt in

Toen hertog Filips van Bourgondië in 1433 het Hollandse graafschap aan zijn verzameling vorstendommen toevoegde, ging hij er nog van uit dat deze landen in hoge mate zichzelf bleven besturen. Het verlenen van kaperbrieven aan de Hollandse en Zeeuwse steden om hun schade op de Wendische steden te verhalen paste in dit beleid. Maar de opeenvolgende acties van de kapers waren geëscaleerd op een manier die hij niet kon hebben voorzien. Nadat zijn graafschap Holland, met Zeeland, onder aanvoering van Amsterdam in een internationaal conflict terecht was gekomen, moet de hertog hebben beseft dat nauwere betrokkenheid van een centraal bestuur bij de Hollandse politiek noodzakelijk was. Met het onbesuisde kapen van de Pruisische zoutvloot hadden de Hollanders de verhoudingen tussen twee belangrijke Europese vorsten, de hertog van Bourgondië en de grootmeester van de Duitse Orde in Pruisen, op scherp gezet. Bovendien constateerde de hertog dat de wijze waarop de oorlog werd gevoerd nauwelijks tot resultaat leidde en meer schade aan vrienden dan aan vijanden toebracht, zoals hij het letterlijk benoemde. Dit bracht hem ertoe om zich intensiever met het bestuur van zijn graafschap Holland en Zeeland te bemoeien. In september 1439 herriep hij alle kaperbrieven en zette vervolgens in op bemiddeling tussen de partijen onder zijn persoonlijke leiding. Ook zijn echtgenote, hertogin Isabella, werd hiervoor ingezet. Gedurende 1440 kwam een proces naar vrede op gang en in september 1441 volgde een afsluitende conferentie in Kopenhagen, met een hoofdrol voor de afgevaardigden namens de hertog van Bourgondië en de Deense koning. Tijdens deze "Zoen van Kopenhagen" werd duidelijk dat Hanzesteden, inclusief de machtige zoals Lübeck, en de

Isabella van Portugal, hertogin van Bourgondië. Schilderij vervaardigd rond 1450. Kopie naar een verloren gegaan origineel van Rogier van der Weyden.
Getty Center, Malibu (vs).

030032 Mars et Historia 2019.indd 27 14-03-19 16:10

Hollandse en Zeeuwse steden, zich voortaan moesten neerleggen bij de sterk toegenomen macht van vorsten en niet meer autonoom konden opereren zoals voorheen. De Hollandse steden kwamen veel sterker dan voorheen onder het gezag van hun landsheer te staan. Ook bleek het voor de voorheen machtige Wendische steden niet meer mogelijk om zeggenschap over de Sont af te dwingen. De Deense koning had daar definitief de heerschappij verworven en die zou hij nooit meer aan andere partijen afstaan. Alle partijen zagen af van schadevergoedingen en spraken af dat zowel de Hollandse als de Wendische schepen vrij verkeer in elkaars wateren zouden genieten. Er zat er nog wel een addertje onder het gras, want inzake de Pruisische zoutvloot werd bepaald dat de Hollanders een schadevergoeding van 9.000 pond aan Pruisen dienden te betalen, omdat het kapen van die schepen wederrechtelijk en zonder waarschuwing vooraf had plaatsgevonden. Deze eis zou niet alleen leiden tot felle protesten en zelfs opstanden in diverse Hollandse steden, maar nog decennialang een heikel punt blijven in de verder goede verstandhouding tussen Holland en Pruisen.

Tot slot

De Wendische Oorlog was in aanvang een initiatief van enkele Hollandse steden, gesanctioneerd door de Raad van Holland in naam van de hertog. Dit conflict was de gewapende consequentie van een min of meer gangbare handelwijze om onenigheden binnen Hanzeverband op te lossen. Het escaleerde echter op zo'n manier dat enkele landsheren, onder wie de hertog van Bourgondië, er last van gingen krijgen.
En ook al was de oorlog geen grootschalig maritiem treffen, er vielen wel degelijk slachtoffers bij. De strijd ter zee in de vijftiende eeuw was hard en genadeloos voor de verliezers aan boord van de overwonnen schepen. Gevangenen werden slechts gemaakt indien ze losgeld konden opleveren, anders werden zij zonder pardon over boord gezet.
Hertog Filips de Goede trok na 1439 het initiatief naar zich toe en plaatste de voorheen autonoom opererende steden strakker onder zijn bewind. Dergelijke eigen militaire initiatieven van de Hollandse steden zouden in later jaren niet meer plaatsvinden.

Dit artikel is gebaseerd op:
Ad van der Zee, *De Wendische Oorlog (1438-1441). Holland, Amsterdam en de Hanze in de vijftiende eeuw* (Hilversum 2018).

Literatuur

- Hanno Brand en Egge Knol (red), *Koggen, Kooplieden en Kantoren. De Hanze, een praktisch netwerk* (Hilversum/Groningen 2010).
- Mario Damen, *De Staat van Dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000).
- R.W.G. Lombarts e.a. (red.), *Memorialen Jan Rosa*, delen IV, V, VI (Leiden 1982). (Bronneneditie).
- J. Paviot, *La politique navale des Ducs de Bourgogne 1384-1482* (Lille 1995).
- Susan Rose, *Medieval Naval Warfare* (Londen 2003).
- Dieter Seifert, *Kompagnons und Konkurrenten. Holland und die Hanse im späten Mittelalter* (Keulen 1997).
- Louis Sicking, *Zeemacht en onmacht* (Amsterdam 1998).

030032 Mars et Historia 2019.indd 28 14-03-19 16:10

Tot beetere omstandighedens

De Lijfwacht te Paard van koning Lodewijk 1809-1810

Martijn Wink

Carolus Paulus Cornelis (genoemd Charles) Mascheck (1787-1815). Schildknaap of 1e luitenant van de Lijfwacht te Paard. Portret vervaardigd door een onbekende kunstenaar. Privécollectie, Amsterdam.

In september 1809 verleende koning Lodewijk zijn goedkeuring aan de oprichting van een garde-eenheid die de geschiedenis in zou gaan als een van de meest luxueuze in haar soort. Deze eenheid, de persoonlijke lijfwacht van Lodewijk, kreeg als naam Lijfwacht te Paard of Garde du Corps à Cheval. Ondanks haar korte bestaan van slechts negen maanden, trok deze eenheid de aandacht van uniformexperts als F.G. de Wilde (1903-1999). De Lijfwacht was dan ook uitgerust met de meest luxueuze uniformen en wapens en diverse officieren uit deze eenheid hebben zich laten portretteren. Recentelijk nog werd het portret van Charles Mascheck (1787-1815) als officier bij de Lijfwacht getraceerd, een vondst die aanleiding gaf tot verder onderzoek. Tijdens dit onderzoek bleek dat voor de bestaande studies nog geen gebruik was gemaakt van een schat aan informatie in het archief van het ministerie van Oorlog uit het Nationaal Archief in Den Haag. Met dit artikel wil ik een aanzet geven tot een nog beter inzicht in deze interessante eenheid.

Ontstaan

In juli 1806 werd Lodewijk Bonaparte (1778-1846), een broer van keizer Napoleon, gekroond tot koning van Holland. De eerste twee jaar van zijn koningschap besteedde Lodewijk aan het reorganiseren van het voormalige Bataafse leger, meer in lijn met de heersende Franse militaire doctrine. Nadat deze reorganisaties in 1808 grotendeels afgerond waren, besloot Lodewijk zijn aandacht te richten op zijn Militaire Huis. Op 3 augustus 1808 bepaalde hij dat dit vanaf 1809 moest gaan bestaan uit een generale staf, een korps adelborsten, een regiment grenadiers, een regiment kurassiers en een compagnie artillerie.[1] Een geheel nieuwe eenheid was een eskadron Lijfwacht te Paard. Lodewijk probeerde zijn banden aan te halen met de bekende en gerespecteerde Hollandse families door te bepalen dat alleen zonen uit deze families tot zijn nieuwe lijfwacht mochten toetreden. Deze jongemannen moesten echter wel aan strikte eisen voldoen. Zij moesten in alle opzichten van onbesproken gedrag zijn, medisch geen belemmeringen hebben en een lengte van vijf voet en zes duim was een vereiste.[2] De leeftijd om te kunnen dienen lag tussen de 18 en 32 jaar. De

[1] Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Staatssecretarie tijdens koning Lodewijk Napoleon, nummer toegang 2.01.01.07, inventarisnummer 142, 3 augustus 1808 no. 14.

[2] Volgens de Rijnlandse maten was een voet 0,314 meter en een duim 2,61 cm. De vereiste lengte was dus ongeveer 1,73 meter; NL-HaNA, Oorlog voor 1813, stamboeken, nummer toegang 2.01.15, inventarisnummer 84. Volgens het stamboek varieerde de lengte van de lijfwachters tussen de vijf voet vijf duim en vijf voet acht duim.

030032 Mars et Historia 2019.indd 29 14-03-19 16:10

Portret van Lodewijk Napoleon Bonaparte, koning van Holland (1806-1810). Lodewijk (1778-1846) in het uniform van een kolonel van de lijfwacht te voet met het grootkruis van de koninklijke orde van de Unie van Holland en het officierskruis van het Legioen van Eer. Schilderij van C.H. Hodges, 1809. Rijksmuseum, Amsterdam.

ouders moesten garant staan voor een jaarlijks inkomen van 400 gulden. Schijnbaar zijn over dit bedrag vragen gesteld want het werd later bijgesteld naar 300 gulden maar toen wel in combinatie met een officiële schriftelijke garantstelling van de ouders.[3]
In hetzelfde decreet van 3 augustus 1808 gaf Lodewijk aan dat verdere beslissingen over de formatie van de Lijfwacht zouden volgen in een later besluit. Waarschijnlijk nam het overleg over de organisatie van het Militaire Huis enkele maanden in beslag, want pas op 29 november 1808 werd dit uitgebreide besluit uitgevaardigd.[4] Het zou echter nog langer duren voordat de Lijfwacht daadwerkelijk werd opgericht. Op 7 januari 1809 stelde Lodewijk namelijk zijn plan tot oprichting uit vanwege budgettaire redenen.[5]
Onvoorziene financiële tekorten elders in het budget dwongen hem om het geld dat voor de Lijfwacht was gereserveerd in te zetten om deze tekorten aan te vullen. Pas na de afloop van de veldtocht tegen de Engelsen in Zeeland had Lodewijk schijnbaar weer voldoende fondsen tot zijn beschikking, want op 18 september 1809 gaf hij de opdracht tot de daadwerkelijke formatie van zijn Lijfwacht. De eenheid was echter geen lang leven gegund. Op 7 mei 1810 werd ze alweer provisioneel ontbonden vanwege een politiek klimaat waarin de macht van Lodewijk verminderde en Napoleon overging tot annexatie van "Holland".[6] Tien dagen later werd het definitieve decreet van ontbinding uitgevaardigd.[7] Een maand later, op 10 juni 1810, waren ook alle openstaande administratieve zaken en financiën van de Lijfwacht afgerond en kwam er een officieel einde aan de Lijfwacht van koning Lodewijk.[8]

Organisatie

In het eerste decreet van 3 augustus 1808 had Lodewijk de intentie om een eskadron Lijfwacht te Paard op te richten. In november 1808 werd bepaald dat de Lijfwacht alleen uit officieren zou bestaan.[9] Het eskadron zou moeten bestaan uit twee compagnieën onder leiding van een opperritmeester met de reguliere rang van luitenant-generaal, een 1e ritmeester met de rang van ten minste kolonel en een opperschildknaap met de rang van luitenant-kolonel. Een compagnie zou worden geleid door een ritmeester met de rang van ten minste majoor met twee eerste schildknapen met de rang van ritmeester, vijf schildknapen met de rang van 1e luitenant en 50 lijfwachters met de rang van 2e luitenant. De opperschildknaap kreeg als taak om het vaandel te dragen. Dit vaandel zou ook de functie hebben van staatsvaandel, maar hierover zijn geen documenten gevonden, waardoor het aannemelijk is dat het nooit is aangemaakt. Per compagnie waren ook twee trompetters ingedeeld onder de leiding van een trompet-majoor. Volgens het decreet zou er ook sprake zijn

[3] NL-HaNA, Ministerie van Oorlog, nummer toegang 2.01.14.02, inventarisnummer 1067, 23 november 1808 no. 19.
[4] NL-HaNA, Oorlog, 1798-1810, 2.01.14.02, inv.nr. 1071n 29 november 1808 no. 3.
[5] 2.01.14.02.1078 7 januari 1809 no. 3.
[6] 2.01.14.02 1177 23 mei 1810 no. 27.
[7] 2.01.14.02.1180 19 mei 1810 no. 35.
[8] 2.01.14.02.1185 12 juni 1810 no. 28.
[9] 2.01.14.02.1071 29 november 1808 no. 3.

030032 Mars et Historia 2019.indd 30 14-03-19 16:10

van een paukenist maar er is evenmin bewijs gevonden dat deze muzikant ooit heeft bestaan. Elke compagnie had een 1e schildknaap die de functie van zowel adjudant-majoor als instructeur vervulde, een kwartiermeester, een dokter, een chirurgijn en twee chirurgijnleerlingen.
Per twee lijfwachters werd een palfrenier of paardenverzorger toegewezen met een totaal van 50 voor beide compagnieën. De verzorgers waren burgers en vielen daarom niet onder de krijgstucht. Deze situatie heeft problemen veroorzaakt, want op 23 februari 1810 vroeg ritmeester Jan Hendrik Cornelis van Hasselt (1776-1812) aan de minister van Oorlog of de verzorgers niet omgewisseld konden worden met soldaten van de artillerietrein die voor vier of zes jaar hadden getekend.[10] Op 1 maart antwoordde de minister dat deze treinsoldaten alleen overgeplaatst konden worden naar de Lijfwacht als het aantal paarden bij de artillerie zou afnemen.[11] Het is dan ook aannemelijk dat er weinig tot geen overplaatsingen hebben plaatsgevonden gedurende de twee maanden tot aan de opheffing van de Lijfwacht in mei 1810.
De hoofdtaak van de Lijfwacht te Paard bestond uit het leveren van de wacht in het paleis en een bereden detachement dat altijd beschikbaar was voor escorte van de koning als hij het paleis verliet. Tijdens de escortedienst zou de Lijfwacht positie nemen voor de koets van de koning. Om de speciale status van de Lijfwacht in vergelijking met de overige eenheden van het Hollandse leger nog verder te benadrukken, bepaalde Lodewijk ook dat de lijfwachters een speciale eed tot het beschermen van de koning moesten afleggen. De officieren met de rang van opperschildknaap en hoger legden deze eed persoonlijk voor de koning af, terwijl de overige rangen dit deden voor de aangetreden eenheid. Toen Lodewijk in september 1809 eindelijk de Lijfwacht kon oprichten betrof dit slechts een compagnie met de mogelijkheid tot oprichting van de tweede wanneer dit noodzakelijk mocht blijken.[12] Generaal-majoor en kapitein van de Koninklijke Garde Etienne Jacques Travers (1765-1827) werd aangesteld tot opperritmeester en commandant van de compagnie.[13] Hij kreeg de opdracht om een lijst van geschikte kandidaten voor het kader samen te stellen en voor te leggen aan de koning.

Cornelis Paulus Joannes Hoynck van Papendrecht (1768-1837). 1e schildknaap of ritmeester van de Lijfwacht te Paard. Een portret uit 1925 door Jan Hoynck van Papendrecht (1858-1933). Het portret van Van Ittersum heeft duidelijk als voorbeeld gediend.
Nationaal Militair Museum (NMM), Soesterberg.

De meeste kaderofficieren werden op 25 september 1809 volgens decreet benoemd.[14] De lijfwachters zelf zouden getrokken worden uit de andere garde eenheden. Hiermee verscherpte Lodewijk de al hoge en elitaire toelatingseisen. Blijkbaar was het animo om tot de Lijfwacht te willen toetreden hoog aangezien er meerdere verzoeken werden ingediend om zonen toe te laten ondanks het ontbreken van een eerdere positie bij de Hollandse Gardes.[15]
Begin oktober 1809 arriveerden de meesten van de in totaal negentien aangestelde officieren in Den Haag en vanaf 26 oktober volgden in totaal 43 lijfwachters.[16] Van deze 43 lijfwachters zouden er drie uit de dienst

[10] 2.01.14.02.1166 26 februari 1810 no. 5.
[11] NL-HaNA, Staatssecretarie LN, 2.01.01.07, inv.nr. 361, 1 maart 1810 no. 24. NL-HaNA, Staatssecretarie LN, 2.01.01.07, inv.nr. 361, 1 maart 1810 no. 24.
[12] 2.01.14.02.1131 18 september 1809 no. 8.
[13] 2.01.01.07.214 18 september 1809 no. 9.
[14] 2.01.14.02.1128 27 september 1809 no. 10.
[15] 2.01.14.02.1136 13 oktober 1809 no. 6.
[16] 2.01.01.07.70 35 september 1809 no. 18; 2.01.14.02.1138 30 oktober 1809 no. 64.

030032 Mars et Historia 2019.indd 31 14-03-19 16:10

Een lijfwachter in groot tenue. Aquarel door W. C. Staring (1847-1916). Deze interpretatie van Staring bevat meerdere onjuistheden zoals de sjabrak en de kleur van het paard.
NMM.

030032 Mars et Historia 2019.indd 32 14-03-19 16:10

ontslagen worden vanwege onbehoorlijk gedrag.[17] Met slechts 40 man heeft de Lijfwacht nooit de volledige sterkte van 50 gehaald. Wel had de Lijfwacht zeven officieren overcompleet, die alvast waren aangesteld voor een toekomstige oprichting van de tweede compagnie.

De mythe van de Tataren

In zijn studie over de Lijfwacht te Paard gaf De Wilde aan dat er zes Tataren bij de compagnie waren ingedeeld voor verkenningsdoeleinden. In 1973 maakte R. Forthoffer (1920-1982), een Franse tekenaar van uniformplaten, zelfs een plaat van een Tataar van de Lijfwacht in parade-uniform.[18] Archiefonderzoek heeft echter aangetoond dat er geen enkel bewijs is voor het bestaan van deze Tataren. De Wilde schreef dat de zes Tataren werden genoemd in het decreet van 18 september 1809, waarbij hij zich baseerde op F.J.G. ten Raa (1851-1926).[19] Dit klopt echter niet. Het decreet van 18 september, maar ook de nette en kladnotulen en de index van de beslissingen van Lodewijk bevatten geen enkele referentie aan Tataren. Het decreet van september refereert wel aan dat van november 1808, maar daarin wordt ook niet gesproken over Tataren. Ook in andere documenten zoals de uniformbeschrijvingen, de financiële en organisatorische administratie worden de Tataren niet genoemd. De enige keer dat het woord "Tataren" wel genoemd werd, is in het opheffingsdecreet van 17 mei 1810. In artikel 3 van dit decreet bepaald Lodewijk dat de Tataren die aan de Lijfwacht waren toegewezen, gesupprimeerd of opgeheven zouden worden.[20] Waarschijnlijk heeft Ten Raa vanaf deze vermelding teruggerekend de zes Tataren in september 1809 laten ontstaan. Ook heeft Ten Raa deze Tataren laten overgaan naar een andere eenheid, iets wat ook niet terug te vinden is in de originele stukken.
De juiste verklaring voor de Tataren is te vinden in het dagboek van de opperschildknaap Dominique Jacques de Eerens (1781-1840). De Eerens vormde samen met ritmeester Van Hasselt de dagelijkse leiding van de Lijfwacht, waardoor hij gezien kan worden als een betrouwbare bron. De Eerens schreef dat voor elke twee lijfwachters een Tataar was aangewezen.[21] De Eerens gebruikte het woord "Tataar" als synoniem voor palfrenier of paardenverzorger. Lodewijk bepaalde op 17 mei 1810 dus dat de civiele paardenverzorgers die toegevoegd waren aan de Lijfwacht werden ontbonden. Terwijl alle militairen naar andere eenheden werden overgeplaatst, werden de burgers afgedankt. Het bestaan van Tataren in een actieve militaire rol zoals gesuggereerd door Ten Raa berust alleen op een mythe.

Johannes Gerhardus Julianus van Ittersum (1783-1810). Schildknaap of 1e luitenant van de Lijfwacht te Paard. Een kopie naar een origineel portret door F.J.G. ten Raa (1851-1926).
NMM.

Staat van dienst

De Lijfwacht was opgericht mede om als persoonlijke lijfwacht van koning Lodewijk te fungeren, vergelijkbaar met de Franse Chasseurs à Cheval de la Garde Impèriale van Napoleon. De Lijfwacht had echter een klein probleem. De meeste lijfwachters ontbeerden de

[17] 2.01.14.02.1151 20 december 1809 no 4.

[18] Wilde, de, *Uniformen* 114.

[19] Ten Raa, F.J.G., *De uniformen van de Zee- en Landmacht* ('s-Gravenhage 1980).

[20] 2.01.14.02.1180 19 mei 1810 no 35.

[21] NL-HaNA, collectie 145 De Eerens, 1636-1850, nummer toegang 2.21.186, inventarisnummer 63, 40.

030032 Mars et Historia 2019.indd 33 14-03-19 16:10

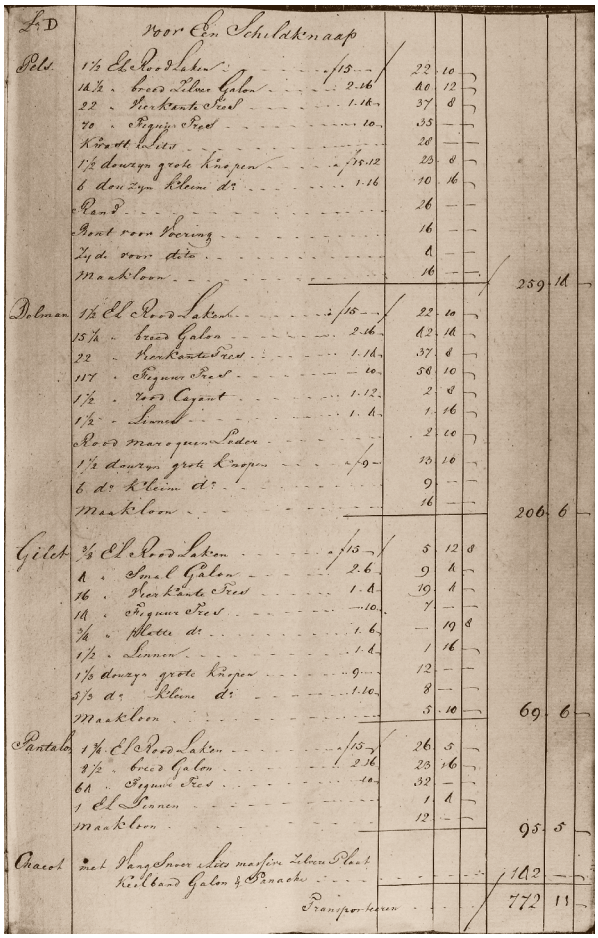
Voor Een Schildknaap

Pels
1½ El Rood Laken … f 15 … 22 10
15½ breed Galon … 2.16 … 40 12
22 Vierkante Steen … 1.16 … 37 8
70 Fijnen Steen … 10 … 35 —
Koordt Lissen … 28 —
1½ dozyn grote Knopen … f 8.12 … 25 8
6 dozyn Kleine d:o … 1.16 … 10 16
Rand … 26 —
Gent voor Voering … 16 —
½ d:o voor d:o … 8 —
Maakloon … 16 — … 259 18

Dolman
1½ El Rood Laken … f 15 … 22 10
15½ breed Galon … 2.16 … 42 18
22 Vierkante Steen … 1.16 … 37 8
117 Fijnen Steen … 10 … 58 10
1½ voor Cagant … 1.12 … 2 8
1½ Linnen … 1.8 … 1 16
Rood marocquin Leder … 2 10
1½ dozyn grote Knopen … f 9 … 13 10
6 d:o Kleine d:o … 9 —
Maakloon … 16 — … 206 6

Gilet
½ El Rood Laken … f 15 … 5 12 8
8 Smal Galon … 2.6 … 9 8
16 Vierkante Steen … 1.8 … 19 8
18 Fijnen Steen … 10 … 7 —
½ Kleine d:o … 1.6 … — 19 8
1½ Linnen … 1.8 … 1 16
1½ dozyn grote Knopen … 9 … 12 —
½ d:o Kleine d:o … 1.10 … 8 —
Maakloon … 5 10 … 69 6

Pantalon
1¾ El Rood Laken … f 15 … 26 5
1½ breed Galon … 2.16 … 28 16
64 Fijnen Steen … 10 … 32 —
1 El Linnen … 1 8
Maakloon … 12 — … 95 5

Chacot met Vange Snoer en een massive Zilveren Plaat
Veldband Galon & Panache … 102 —
Transporteren … 772 11

Een pagina van het tarief zoals dit was opgesteld door het administratief bestuur van de Lijfwacht te Paard. Het laat duidelijk zien welke zaken nodig waren voor de confectie van een pels, dolman, gilet, Hongaarse broek (pantalon) en sjako voor een schildknaap zoals Mascheck en Van Ittersum.
Foto auteur. Nationaal Archief, Den Haag.

vaardigheid om op militaire wijze een paard te kunnen berijden.[22] Om dit probleem op te lossen, kregen de lijfwachters elke morgen les in paardrijden door instructeurs van de Koninklijke Militaire Rijschool in Den Haag. Schildknaap Jean-François Dumonceau (1790-1884) schreef in zijn memoires dat de dagelijkse routine van de Lijfwacht bestond uit deze lessen, onderhoud van paarden, staldiensten, theoretisch onderwijs en exercitie.[23] Het hoofddoel van de Lijfwacht, het escorteren van de koning, ontbrak aan deze routine. Lodewijk was namelijk al in november 1809 naar Parijs vertrokken en kwam pas in april 1810 weer terug naar Holland. De Wilde schreef dat gedurende haar bestaan de Lijfwacht een keer geïnspecteerd werd door Lodewijk, maar deze inspectie heeft nooit plaatsgevonden.[24] Lodewijk bleef in Parijs om het huwelijk bij te wonen tussen Napoleon en Marie-Louise, de dochter van de Oostenrijkse keizer. Pas op 8 april 1810 vertrok hij naar Holland. Lodewijk wilde publieke ontvangsten langs de gewoonlijke route ontwijken en koos ervoor om via Aken naar Amsterdam te reizen, waar hij in de vroege uren van 11 april aankwam.[25] Lodewijk is nooit langs Den Haag gekomen waar zijn Lijfwacht gelegerd was. In zijn dagboek vermeldde Dumonceau dat er wel een revue had plaatsgevonden, enkele dagen voor 14 april. Deze revue heeft plaatsgevonden in het kader van de festiviteiten rond het huwelijk van Napoleon en Marie-Louise. Op 1 april, de dag van het huwelijk, moesten alle militaire eenheden die in Den Haag gelegerd waren, zich verenigen op het Malieveld voor een grote parade.[26] Deze parade was het enige evenement waar de voltallige Lijfwacht te Paard in parade-uniform aan heeft deelgenomen, maar niet onder het oog van hun koning.
De lijfwachters probeerden hun saaie militaire leven te compenseren met het regelmatig bezoeken van de drinkgelegenheden en salons van Den Haag, waar zij konden genieten van de levensstijl van de Hollandse elite. Dumonceau besteedde in zijn dagboek 23 pagina's aan zijn periode bij de Lijfwacht, waarvan het merendeel een beschrijving van zijn sociale leven besloeg.[27] Het nuttigen van alcohol was een van de voornaamste bezigheden, maar dit had zijn negatieve effecten. Lijfwachter Flugi werd door zijn drinkgedrag ontslagen uit de Lijfwacht. Op 3 maart 1810 ging hij met zijn collega's Bouricus en Pannekoek uit. Na een paar glazen gedronken te hebben, raakte Flugi in een discussie met luitenant-adjudant Van Os van de Koninklijke Militaire Rijschool. Onder invloed van drank trok hij de sabel van zijn opponent en verwondde hem.[28]

Uniform

De meest luxueuze factor van de Lijfwacht te Paard was overduidelijk het uniform. In september 1808 werd

[22] 2.01.14.02.1133 10 oktober 1809 no. 46.
[23] Puraye, J., *Mémoires du général comte François Dumonceau, 1790-1811* (Brussel 1958) 260.
[24] Wilde, de, *Uniformen* 113.
[25] Spaans-van der Bijl, T., *Lodewijk Napoleon* (Zaltbommel 1967) 210-211.
[26] Puraye, *Dumonceau* 271.
[27] Puraye, *Dumonceau* 259-271.
[28] 2.01.14.02.1168 26 maart 1810 no 24.

030032 Mars et Historia 2019.indd 34 14-03-19 16:10

Het middengedeelte van de sabeltas van de Lijfwacht te Paard. Kasteel-Museum Sypesteyn, Loosdrecht.

alleen nog bepaald dat het uniform rood moest zijn, maar het exacte model uniform moest nog vastgesteld worden.[29] Lodewijk was duidelijk in zijn wens voor uniformiteit en stelde het administratief bestuur van de Lijfwacht verantwoordelijk voor de aanschaf en aanmaak van alle benodigde uitrustingsstukken. Het administratief bestuur bestond uit ritmeester en president van het bestuur Van Hasselt, opperschildknaap De Eerens, de oudste 1e schildknaap Abraham Calkoen (1774-1849) en kwartiermeester Johann Heinrich Benjamin Thilo (1765-1834), ook fungerend als secretaris.[30] De eerste uniformverstrekking zou op kosten van de staat plaatsvinden en het bestuur kreeg voor de aanschaf van paarden en uitrusting een voorschot van 10.000 gulden.[31]

In het begin van oktober 1809 kreeg Lodewijk drie verschillende modellen van uniformen ter goedkeuring voorgelegd door generaal Travers.[32] Lodewijk liet aan een model nog enkele kleine wijzigingen doorvoeren voordat hij het uiteindelijk op 12 oktober 1809 aannam als het uniform voor zijn Lijfwacht.[33] Vervolgens kreeg het administratief bestuur de opdracht om een tarief van alle uniformonderdelen samen te stellen. In dit tarief moest precies omschreven worden hoeveel materiaal nodig was om een uniformstuk aan te maken en hoeveel dit zou gaan kosten. Het bestuur stelde tarieven op voor alle rangen, van lijfwachter tot ritmeester, voor trompetters en paardenverzorgers.[34] Volgens hun berekeningen waren de kosten per uniform als volgt: voor een ritmeester of 1e ritmeester 3.500 gulden, opperschildknaap 3.400 gulden, 1e schildknaap 3.180 gulden, schildknaap 3.160 gulden en voor een lijfwachter 3.120 gulden. Met een volledige sterkte van 50 man zouden de totale kosten komen op 211.080 gulden.[35] Vergeleken met de in 1808 gebudgetteerde 230.000 gulden voor een heel eskadron kan geconcludeerd worden dat met het oog op luxe geen kosten bespaard werden.

Omdat de tarieven zeer gedetailleerde informatie bevatten over het uniform, de benodigde materialen en de uitrustingstukken, zijn het bronnen van onschatbare waarde.[36] Het grote tenue van een lijfwachter bestond uit een scharlaken pels, dolman, gilet en Hongaarse broek, alles rijkelijk versierd met zilvergalon en figuurtressen. De pels was afgezet met wit bont van hermelijn. Een zilveren huzarensjerp, een sjako met een massief zilveren plaat met daarop een gekroonde Hollandse heraldische leeuw ingesloten tussen twee hoofdletters L en een lauwerkrans, zilveren stormbanden, een zilveren sjakokoord, een zilveren kokardelis met zilveren knoop. De kokarde was van zwart zijde terwijl aan de bovenrand van de sjako zilver galon was bevestigd. De pluim was gemaakt van witte struisvogelveren. De rijbroek was ook scharlaken en aan de binnenzijde verstevigd met laken. Een paar Hongaarse lichte cavalerielaarzen met zilveren galon, zilveren kwasten en massief zilveren sporen. De man-

[29] 2.01.14.02.1131 18 september 1809 no. 8

[30] 2.01.14.02.1149 8 oktober 1809 no 57.

[31] 2.01.14.02.1133 3 oktober 1809 no. 5-6.

[32] 2.01.14.02.1140 13 november 1809 no 44; 2.01.14.02.1149 10 oktober 1809 no. 20.

[33] 2.01.14.02.1137 12 oktober 1809 no. 13

[34] 2.01.14.02.1133 16 oktober 1809 no. 28.

[35] 2.01.14.02.1140 13 november 1809 no. 57.

[36] 2.01.14.02.1143 10 november 1809 no. 18; Puraye, Dumonceau 259-260.

030032 Mars et Historia 2019.indd 35 14-03-19 16:10

tel was donkerblauw met een massief zilveren sluiting. De stalmuts was ook donkerblauw, versierd met zilver galon, figuurtres en kwast.
De lijfwachters werden bewapend met een karabijn, twee pistolen en een sabel. In eerste instantie ontvingen zij een Oostenrijkse karabijn uit het legerdepot, krijgsbuit van de campagne in 1805. Deze karabijnen hadden geen pompstok waardoor op 27 november 1809 het verzoek werd ingediend om deze karabijnen te vervangen door het Franse An IX-model. Deze Franse karabijnen waren in opdracht van Lodewijk in 1807 besteld bij de fabriek in Maubeuge.[37] Over het exacte model pistolen werd in de documenten niet gesproken, maar het is aannemelijk dat ook hier het nieuwe An IX-model werd verstrekt, waarvan in 1807 meer dan 5.000 paar in Charleville-Mézières waren aangekocht.[38] Naast de normale huzarensabel die was uitgereikt voor trainingsdoeleinden, kregen de lijfwachters ook een sabel met massief zilveren onderdelen verstrekt. De patroontas was van dun zwart kalfsleer met massief zilveren ringen en gespen. Het blad was afgezet met zilver galon en voorzien van een massief zilveren plaat met het motief van de dubbele L en leeuw. De draagriemen voor de patroontas en de karabijn waren van hetzelfde zwarte leer, geheel bedekt met een breed zilveren galon en gevoerd met wit leer. De gesp, passant en stoot waren van massief zilver. Op de voorzijde van de draagriem van de patroontas waren een massief zilveren leeuwenkop met pijl, koker en ketting bevestigd. De metalen karabijnhaak was het enige uniformonderdeel dat niet van zilver was maar gewoon van witmetaal. De sabelriem was op dezelfde wijze gemaakt als de draagriemen, maar werd voorzien van massief zilveren rozetten met het L- en leeuwmotief. De sabeltas was van zwart leer met aan de voorzijde zilveren borduursel van het al genoemde motief op een scharlaken achtergrond, geheel omgeven door een zilveren galon. De sabelkwast was van zwart leer met gouddraad bestikt en eindigde in gouden bouillons. De witte handschoenen waren met kappen, à la *crispin* genoemd.

Het verschil tussen het uniform van een lijfwachter en dat van een officier kwam voornamelijk tot uitdrukking in de hoeveelheid zilveren galon. Voor de aanmaak van een dolman voor een ritmeester was 19 el breed zilveren galon, 6,5 el smal zilveren galon, 22 el vierkante tres en 137 el figuratieve tres nodig, vergeleken met 13 el breed, 22 el vierkant en 112 el figuratief voor een lijfwachter.[39]

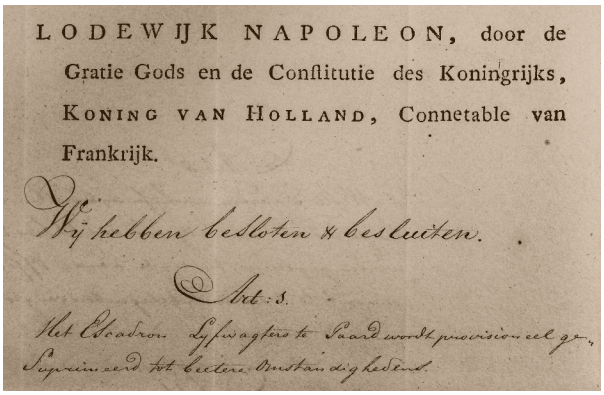
LODEWIJK NAPOLEON, door de Gratie Gods en de Conſtitutie des Koningrijks, KONING VAN HOLLAND, Connetable van Frankrijk.

Wij hebben besloten & besluiten.

Art. 5.

Het Escadron Lyfwagters te Paard word provisioneel op Superieerd tot beeter Omstandigheden

Het decreet van 17 mei 1810 waarin koning Lodewijk opdracht gaf tot de opheffing van zijn Lijfwacht "tot beetere omstandighedens".
Foto auteur. Nationaal Archief, Den Haag.

Het kleine tenue was bedoeld voor de wachtdienst in het paleis, andere diensten te voet of sociale gelegenheden, en bestond uit een scharlaken rok met kleppen op de borst in dezelfde kleur. De kleppen waren à la chasseur puntig gesneden. De knoopsgaten in de kleppen waren versierd met zilveren brandebourgs en kwastjes. De kraag en mouwomslagen waren wit. De omslagen op de panden waren scharlaken en versierd met vier kleine geborduurde emblemen van het dubbel L- en leeuwmotief. Op de rok werden zilveren epauletten gedragen naar de rang van het reguliere leger. Zo droeg opperschildknaap De Eerens de epauletten van een luitenant-kolonel. Aan de epaulet op de rechterschouder waren nestels toegevoegd, een teken dat de officier deel uitmaakte van het Koninklijk Militaire Huis. Vest, broek en zijden kousen waren wit. De zwarte lage schoenen hadden een massief zilveren gesp. De zwarte chapeau of steek had een zilveren kokardelis, knoop en kwastjes met een zwartzijden kokarde. De handschoenen waren van het korte model, van stof of leer. Bij het kleine tenue hoorde een zilveren degen aan een wit leren draagriem. De degenkwast was goud.

Dumonceau beschreef in zijn dagboek nog een derde of dagelijks tenue waarover verder geen documentatie is gevonden. Volgens hem bestond het dagelijks tenue uit een donkerblauwe rijbroek, dolman en pels, met donkerblauw galon en treswerk. De pels was afgezet met grijs astrakan bont.[40] Een mogelijke verklaring

[37] 2.01.14.02.1141 27 november 1809 no. 40; 2.01.14.02.1145 27 november 1809 no. 89.

[38] 2.01.14.02.932 15 juni 1807 no. 48.

[39] Een el was 69,4 cm.

[40] Puraye, *Dumonceau* 259.

030032 Mars et Historia 2019.indd 36 14-03-19 16:10

Twee 1e schildknapen of ritmeesters van de Lijfwacht te Paard in het kleine tenue.
Tekening door F.J.G. ten Raa (1851-1926).
NMM

voor het bestaan van dit uniform is dat de lijfwachters dit op eigen initiatief hebben geïntroduceerd, wellicht in afwachting van de verstrekking van het officiële uniform. De aanmaak van het donkerblauwe uniform heeft niet via de administratie van de eenheid plaatsgevonden. De trompetters droegen een zwarte pels afgezet met vossenbont, een scharlaken dolman en gilet, een zwarte Hongaarse broek en een zwarte rijbroek. In plaats van een sjako droeg een trompetter een witte kolbak met scharlaken zak met zilveren galon en kwast, een zilveren koord en wit messing stormbanden. De huzarensjerp was zilver met wit en had zwarte zijden schuivers en een dito koord en kwasten. De rok van het kleine tenue was ook zwart.
De paardenverzorgers waren gekleed in een korte lichtblauwe jas, vest, rijbroek, zwarte laarzen en een don-

030032 Mars et Historia 2019.indd 37 14-03-19 16:10

kerblauwe mantel. De rijbroek was voor hen aan de binnenzijde wel met leer verstevigd. De verzorgers hadden ronde hoeden waarvan het exacte uiterlijk niet duidelijk is.
Volgens het besluit van 12 oktober 1809 moest het paardentuig voor officieren bestaan uit een sjabrak van tijgervel afgezet met zilveren galon en voor lijfwachters een berenvel. Op 27 november 1809 informeerde Lodewijk generaal Travers mondeling dat er een zwarte stoffen sjabrak gebruikt moest worden onder die van tijger- of berenvel.[41] De zwarte sjabrak was afgezet met zilveren galon en had het geborduurde dubbel L- en leeuwmotief op de hoekpunten. In het tarief staan de stoffen sjabrak en de sjabrak van tijgervel genoteerd als aparte onderdelen.[42] De sjabrak van tijgervel betreft hier dan een zogenaamde faux-siege mobile, een kleine sjabrak dat als een soort zitje over de grote zwarte sjabrak werd gelegd. Aan de trompetters werd een scharlaken stoffen sjabrak en een sjabrak van wit berenvel verstrekt. De ronde scharlaken porte-manteau was afgezet met zilveren galon en had op beide uiteinden het geborduurde motief. Hun Hongaarse lichte-cavaleriezadel en tuigage met een paradehalster was gevoerd met rood leer. Volgens Dumonceau was het paardentuig zeer gecompliceerd met veel decoratieve franjes.[43]
Lodewijk had besloten dat de paarden van de Lijfwacht alle dezelfde kleur moesten hebben en sprak de wens uit voor lichtbruine paarden. Op 27 oktober 1809 had Lodewijk zijn mening echter alweer gewijzigd en beval generaal Travers persoonlijk om alleen witte paarden aan te schaffen.[44]
Toen de Lijfwacht in mei 1810 werd opgeheven, mochten de lijfwachters hun uniform en zilveren sabel behouden met de intentie deze te bewaren "tot beetere omstandigheden"', oftewel tot de Lijfwacht weer opgeroepen zou worden.[45] Het eerste wat de meeste lijfwachters echter deden, was het verkopen van al het zilverwerk. Dumonceau verkocht zijn aandeel in Amsterdam voor ongeveer 400 gulden. Uiteindelijk zetten sommigen zo de luxe van de Lijfwacht om in harde valuta.

[41] 2.01.14.02.1146 27 november 1809 no. 51.
[42] 2.01.14.02.1143 10 november 1809 no. 18.
[43] Puraye, *Dumonceau*, 259.
[44] 2.01.14.02.1146 30 november 1809 no 25.
[45] 2.01.02.14.1180 19 mei 1810 no. 35.

Op 27 september 2019 organiseren het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en Museum Vlaardingen het symposium: *'Navies, states and ideologies, 1500-1815'*.

Locatie: Museum Vlaardingen.

Programma:
13.30: Inloop.
14.00: Léanne Selles (directeur Museum Vlaardingen) – Welkom.
14.10: Dagvoorzitter – Introduction.
14.20: Dr. David Davies, 'Myths and broadsides in the naval ideology of the Later Stuart Age: or, how to make Christopher Columbus an Englishman'.
14.55: Dr. Alan James, 'Imagining a Royal Navy in France: the imperial ambitions of Louis XIV'.
15.30: Dr. Gijs Rommelse, 'National flags as key components in Dutch naval ideology, 1600-1800'.
16.05: Koffie en thee.
16.20: Professor Andrew Lambert, 'Seapower states as culture and identity'.
17.00: Vragen en discussie.
17.30: Borrel.

Deelname: € 7,50.

Aanmelding: via de website van *Mars et Historia* en Museum Vlaardingen.

030032 Mars et Historia 2019.indd 38 14-03-19 16:10

Boekbespreking

In de schaduw van de Javazee

Drs. Leon Homburg

Theo Doorman,
In de schaduw van de Javazee. Brieven van viceadmiraal Pieter Koenraad naar bevrijd Nederland
Uitgeverij Walburg Pers
176 pag., geïllustreerd
ISBN 978-94-6249-280-6
€ 22,95

In boekvorm uitgegeven belevenissen van Nederlandse marinemensen in de Tweede Wereldoorlog zijn niet dik gezaaid. Lange tijd golden de memoires van admiraal Helfrich, *Onder de bloedvlag van de O 21* van onderzeebootcommandant Van Dulm en *Vannacht varen de Hollanders* over Hans Larive's belevenissen bij de Motortorpedobootdienst (MTB) als fraaie maar eenzame voorbeelden van egodocumenten over deze bewogen periode. In latere jaren kwam meer biografisch werk beschikbaar, waaronder Wijnand Claes' *De O 21 en de kat met de negen levens*, het boek *De tegenaanval* over onderzeebootcommandant Anton Bussemaker en Natasza Tardio's biografie over Francien de Zeeuw, de eerste MARVA (Marine Vrouwenafdeling). Aan dit lijstje voegt Theo Doorman, jongste zoon van schout-bij-nacht Karel Doorman, een nieuwe uitgave toe. Hij beschrijft hoe hij in 2012 betrokken was bij de herdenking van 70 jaar Slag in de Javazee, toen mevrouw Stok-Koenraad, dochter van viceadmiraal Koenraad, contact met hem opnam. Zij toonde hem een "koekblik met foto's en luchtpostbrieven", die haar vader tussen 15 mei 1945 en 20 mei 1946 vanuit Australië en Batavia stuurde naar zijn familie in Nederland. Het "koekblik" zou de basis vormen voor een bijzonder egodocument, waarin een hooggeplaatst marineofficier vertelt over zijn belevenissen tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog.

Doorman schetst in eerste instantie de context rond de totstandkoming van het boek, gevolgd door Koenraads levensloop, die in juni 1939 aantrad als commandant van de marinebasis Soerabaja. Voorafgaand aan de brieven krijgt de lezer extra informatie over de opkomst van de Japanse agressie, het begin van de oorlog in de Pacific en het verloop van de strijd in Indië middels uitgebreide kaderteksten. De Slag in de Javazee staat centraal, maar ook onderwerpen als de naar Suriname gedeporteerde NSB'ers en de weigering van de commandant van de mijnenveger Pieter de Bitter om uit te wijken naar Australië komen aan bod.

030032 Mars et Historia 2019.indd 39 14-03-19 16:10

Naar Australië

De brieven die op iedere kadertekst volgen, beginnen steevast met Koenraads beslommeringen op het moment van schrijven. Sommige lezers kunnen dat als verwarrend ervaren, maar het schetst een interessant beeld van een tot nog toe weinig bekende periode, waarin Nederland probeert de touwtjes in een door oorlog en opstand verscheurde kolonie weer in handen te krijgen.
Na de aanhef vervolgt iedere brief in chronologische volgorde met Koenraads belevenissen vanaf juni 1939. Hij beschrijft de drukte op de basis en de toenemende chaos naarmate de Japanners naderen. Het verloop van de Slag in de Javazee volgt hij zo goed als mogelijk, gefrustreerd dat de geallieerde vloot de strijd aangaat terwijl hij aan de wal moet blijven. Zijn frustraties nemen toe als blijkt dat het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) de Japanse landingen nauwelijks een strobreed in de weg legt. Koenraad legt zich vervolgens toe op de evacuaties en op de vernieling van de marinebasis. Op bevel van hogerhand sommeert hij alle nog aanwezige schepen naar Australië uit te wijken. Met bezwaard hart neemt hij afscheid van kennissen en bedienden en hij vertrekt in de nacht van 5 op 6 maart met de onderzeeboot Hr.Ms. *K XII* naar Australië.
In Australië wordt de strijd voortgezet, maar voor een hooggeplaatst officier als Koenraad is geen plek. Hij krijgt opdracht zich in Engeland te melden. Vervolgens krijgt de lezer een ietwat ontluisterend beeld van de marine in ballingschap als blijkt dat ook daar geen post valt te bekleden. Koenraad vult de tijd met uitstapjes (hij heeft onder andere een ontmoeting met koningin Wilhelmina), golf, tennis en vissen, tot hij wordt benoemd als lid van de commissie voor militaire onderscheidingen.
Begin 1943 wordt Koenraad alsnog aangesteld als marinecommandant in Australië. De reis verloopt via New York waar hij baadt in luxe, en zelfs een bezoek brengt aan prinses Juliana in het Canadese Ottawa. Via San Francisco reist Koenraad per vliegtuig naar Sydney, tijdens tussenstops (latere) beroemdheden ontmoetend als de Amerikaanse admiralen Nimitz en Halsey. Eind maart 1943 arriveert hij in Melbourne, de stad die de verdere oorlogstijd zijn thuisbasis zal zijn.
In Australië zit Koenraad dichter bij de oorlogsgebeurtenissen. Zo beschrijft hij de evacuatie van burgers uit het gebied rond de Wisselmeren in Nieuw-Guinea en maakt hij een bombardementsvlucht mee boven Soerabaja. In de tussentijd heeft hij een aanvaring met de Amerikaanse generaal MacArthur, die zich verontwaardigd afvroeg waar de Koninklijke Marine was toen in april 1944 de aanval op de Japanners in Nieuw-Guinea plaatsvond. De Nederlandse marineschepen waren op verzoek van de marineleiding in Londen eerder onder Amerikaans bevel weggehaald, juist om onder Brits bevel meer actie te zien. Koenraad kreeg hier een lelijke veeg uit de pan, terwijl hij het net als MacArthur diep betreurde dat (zo goed als) geen Nederlandse eenheden deelnamen aan de bevrijding van het eerste stuk Nederlands grondgebied.

Bersiap

Langzaam maar zeker loopt de oorlog ten einde. Nieuw-Guinea wordt door Amerikaanse en Australische troepen bevrijd, maar de bevrijding van de rest van Nederlands-Indië volgt pas bij de capitulatie van Japan in augustus 1945. Koenraad kan niet wachten terug te keren naar zijn Indië, maar zoals hij in de aanhef van diverse brieven al had beschreven, wachten hem daar grote teleurstellingen. De Bersiap-opstand is uitgebroken en geweld is alom aanwezig. Bij een poging te landen in Soerabaja, wordt de Catalina-vliegboot waarin Koenraad zich bevindt met mitrailleurs beschoten. Pogingen om de inwoners van Jappenkampen te ontzetten slagen vaker niet dan wel. In januari 1946 draagt Koenraad de scepter over aan schout-bij-nacht Samuel Pinke. Het einde van de Bersiap is dan nabij. Koenraad zelf vertrekt via Australië naar Nederland en gaat op 1 mei 1946 met pensioen.
Door de afwisseling van kaderteksten en brieven weet Doorman een knap geheel te smeden van macro- en microbeelden van de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië. Koenraads terugkeer in Batavia vormt niet de hoofdmoot van het verhaal, maar omdat het geweld en de chaos na de Japanse capitulatie zo vroeg in de brieven worden genoemd, vormen ze een doorlopend schril contrast met zijn luxueuze bestaan in Engeland, Amerika en Australië.
Het laatste hoofdstuk toont hoezeer Doormans eigen leven door de oorlog is beïnvloed. Hierin staat hij stil bij het verdwijnen van de wrakken van de schepen die verloren gingen tijdens de Slag in de Javazee. De kwestie roept talloze vragen op. De antwoorden bevinden zich nog altijd "in de schaduw van de Javazee".

030032 Mars et Historia 2019.indd 40 14-03-19 16:10

Literatuursignaleringen

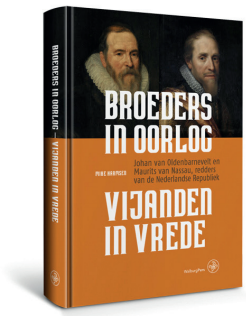

Mike Harmsen, Broeders in oorlog - vijanden in vrede. Johan van Oldebarnevelt en Maurits van Nassau, redders van de Nederlandse Republiek
Uitgeverij WalburgPers, verwacht in april 2019
256 pag.
ISBN 978-94-6249-371-1
€ 24,50

Anton van der Lem, De opstand in de Nederlanden 1568-1648. De Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld
2e geactualiseerde druk
Uitgeverij Vantilt, 2018
260 pag.
ISBN 978-94-6004-392-5
€ 24,50

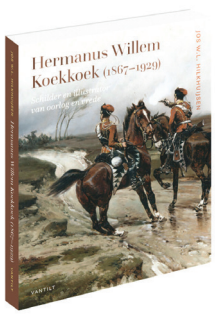

Jos W.L. Hilkhuijsen, Hermanus Willem Koekkoek (1867-1929). Schilder en illustrator van oorlog en vrede
Uitgeverij Vantilt, maart 2019
320 pag.
ISBN 978-94-6004-438-0
€ 29,95

Johan Francke, Al die willen te kaap'ren varen. De Nederlandse commissievaart tijdens de Vierde Engelse Oorlog 1780-1784
Uitgeverij WalburgPers, verwacht dit voorjaar
480 pag.
ISBN 978-94-6249-325-4
€ 49,95

Anne Doedens en Liek Mulder, Korea-oorlog. Bitter lijden en atoomdreiging, 1950-1953
Uitgeverij WalburgPers, verwacht in mei 2019
192 pag.
ISBN 9789462493681
€ 19,95

Henk van der Linden, Zuid-Holland en de Eerste Wereldoorlog
Uitgeverij Aspekt, 2018
504 pag.
ISBN 978-94-6338-150-5
€ 24,95

Frank Oosterboer, Koude Oorlog #2
Uitgeverij Aspekt, januari 2019
138 pag.
ISBN 978-94-6338-534-3
€ 9,95

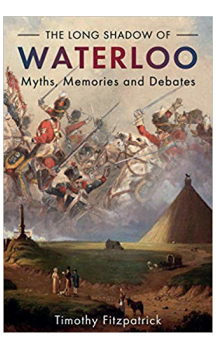

Tmothy Fitzpatrick, The Long Shadow of Waterloo: Myths, Memories, and Debates
Uitgeverij Casemate Publishers, verwacht in april 2019
256 pag.
ISBN: 978-16-1200-761-8
€ 34,55

030032 Mars et Historia 2019.indd 41 14-03-19 16:10

